

KULTURDEPARTEMENTET

Veileder

Kommunal planlegging for idrett og fysisk aktivitet

Revidert utgave 2014

KULTURDEPARTEMENTET

Veileder

Kommunal planlegging for idrett og fysisk aktivitet

FORORD

Idrett og fysisk aktivitet er det området som engasjerer flest mennesker i fritiden. Det krever aktiv samfunnsplanlegging for å ivareta disse interessene i arealforvaltningen, og for å få til en fornuftig tilrettelegging og organisering av de ulike aktivitetene. For å oppnå dette blir det stadig viktigere å utvikle gode planer som politiske styringsredskaper for utviklingen innenfor idrett, fysisk aktivitet og friluftsliv. Gjennom planene skal området bli gjenstand for klare behovsvurderinger i forhold til samfunnsmessige og idrettspolitiske mål.

Kulturdepartementet har siden slutten av 80-tallet vektlagt viktigheten av slik samfunnsplanlegging, og grunnlaget for prioritering av spillemidlene er styrket gjennom det planverktøyet som nå finnes i kommunene. For departementet er videreutvikling av planverktøyet og bidrag til kvalitetsheving av de kommunale planene, et prioritert område.

Dette dokument er fjerde utgave av Kulturdepartementets veileder for Kommunal planlegging for idrett og fysisk aktivitet, som ble utgitt første gang i 1993. Veilederen er revidert i 2000 og 2007. I arbeidet med denne utgaven av veilederen har tilpassing til bestemmelser om kommunal planlegging i siste utgave av plan- og bygningsloven vært særlig viktig.

Denne fjerde utgaven er revidert og omskrevet av en arbeidsgruppe i Kulturdepartementet bestående av rådgiver Gry Brodshaug, rådgiver Daniel Storholthe Kristiansen, seniorrådgiver Frode Langø og seniorrådgiver Morten Roa. Som referansegruppe og støttespillere i arbeidet har fungert rådgiver Espen Andersen fra Akershus fylkeskommune, idrettskonsulent Jørn Haakensveen fra Hamar kommune og anleggskonsulent Torstein Busland fra Norges idrettsforbund og olympiske og paralympiske komité.

Departementet takker alle som har bidratt til at veilederen nå foreligger.

Kommunene ønskes lykke til med planarbeidet.

Oslo, mai 2014.

Kulturdepartementet, Idrettsavdelingen

Marit Wiig
ekspedisjonssjef

Innhold

BAKGRUNN	9
1.1 Klargjøring av begreper.....	10
1.2 Generelle utviklingstrekk.....	12
OVERORDNEDE FØRINGER OG MÅLSETTINGER	15
2.1 Statlige føringer.....	15
2.2 Fylkeskommunal idretts- og friluftslivspolitik	21
PLANLEGGING ETTER PLAN- OG BYGNINGSLOVEN	23
3.1 Plan- og bygningsloven	23
3.2 Kommuneplanens samfunnsdel (§ 11-2)	24
3.3 Kommuneplanens arealdel (§ 11-5).....	27
3.4 Handlingsdelen og økonomiplanen	28
3.5 Styringssystem	33
MEDVIRKNING	37
4.1 Hvordan medvirke	38
PLAN FOR IDRETT, FYSISK AKTIVITET OG FRILUFTSLIV.....	43
5.1 Mål og strategier for kommunens idretts- og friluftslivspolitik	43
5.2 Minstekrav	44
5.3 Oppfølging av planen	44
5.4 Rullering av handlingsprogram	44
5.5 Revisjon av planen	44
5.6 Drift og vedlikehold.....	45
5.7 Helsefremmende og forebyggende arbeid	45
Forslag til disposisjon	46
REGISTRERING AV AKTIVITET OG ANLEGG – OG VURDERING AV NYE BEHOV	49
6.1 Registrering av aktivitet	49
6.2 Vurdering av aktivitetsbehovet	50
6.3 Registrering av anlegg og områder	50
6.4 Vurdering av anleggs- og arealbehovet	52
VEDLEGG.....	55
1 Eksempel på oppbygging av prioritert handlingsprogram	55
2 Eksempel på program for uprioritert langtidsplan.....	56
3 Eksempel på framdriftsplan for planprosessen	57

1

BAKGRUNN

Denne veilederen er utgitt av Kulturdepartementet for å gi råd om kommunal planlegging for idrett og fysisk aktivitet.

I Meld. St. 26 (2011–2012) *Den norske idrettsmodellen* benytter departementet uttrykkene «organisert idrett» og «egenorganisert fysisk aktivitet» for å forklare idrettsbegrepet og fokusere idrettens egenverdi. Friluftsliv går i denne veilederen inn under begrepet fysisk aktivitet.

Fokuset i arbeidet med denne veilederen har vært rettet mot økt vektlegging av planprosessen. Prosessen er viktig fordi planlegging er en kontinuerlig læringsprosess, noe som er vektlagt i plan- og bygningsloven.

Prosessen er helt avgjørende for planens kvalitet. En god plan er ofte et resultat av en planprosess der alle involverte har deltatt på en slik måte at de får et eierforhold til planen. Da blir planen ofte et bedre redskap for å nå de målsettinger kommunen har satt for området.

En kommunal plan for idrett og fysisk aktivitet er et politisk dokument, og er ment å være et styringsredskap for å nå kommunens mål på feltet. Planen skal initieres, og vedtas av kommunestyret. Departementet stiller krav om at det i planen tas med en vurdering av mål og resultat av forrige plan. Dette medfører at det må legges vekt på arbeidet med å utforme mål og detaljerte planer for å nå disse.

Kommunene har gjennomgående gjort et godt planarbeid på området, slik at anlegg og tiltak for idrett og fysisk aktivitet er blitt innarbeidet i kommunenes planarbeid. Ytterligere kvalitetsheving av planarbeidet kan oppnås blant annet ved å vektlegge følgende forhold:

- realistiske planer med hensyn til økonomi
- behov må vurderes i forhold til aktivitetsutvikling og etterspørsel i kommunen
- omfattende medvirkningsprosess
- samordning i form av tverrsektorielt planarbeid
- et oversiktlig kart
- fokus på fysisk aktivitet, herunder friluftsliv

Veilederen skal være et praktisk oppslagsverk og et hjelpemiddel for utarbeidelse av planer og saksbehandling innenfor feltet idrett og fysisk aktivitet

Det understrekes at denne veilederen er rådgivende i forhold til kommunens planprosess. Kommunene er ulike når det gjelder størrelse, kompetanse og organisering av planarbeidet. Dette har stor betydning for hvilken prosess som er mest hensiktsmessig. For alle kommunene er det imidlertid nødvendig at:

-
- Planarbeidet skjer etter plan- og bygningslovens (pbl) bestemmelser. Det er spesielt viktig at arbeidet koordineres med andre relevante sektorers virksomhet de nærmeste år, og at arealbehovene inngår i kommuneplanens arealdel.
 - Planen omfatter de minstekrav som departementet har satt (se kap. 4.1).
 - Planen blir et politisk styringsdokument ut fra kommunens egen situasjon. Den skal ta opp i seg relevante problemstillinger innenfor idrett og fysisk aktivitet, herunder friluftsliv.

Veilederen skal være et praktisk oppslagsverk og et hjelpemiddel for utarbeidelse av planer og saksbehandling innenfor feltet idrett og fysisk aktivitet, i første rekke for de som står ansvarlig for arbeidet etter plan- og bygningsloven. Veilederen er også ment å være et støtteredskap for politikere, idretten, friluftslivets lag og organisasjoner og andre som er involvert i den kommunale planleggingen av idrett og fysisk aktivitet, både på anleggs- og aktivitetssiden.

1.1 Klargjøring av begreper

Nedenstående begrepsforklaringer er hentet fra Kulturdepartementets Meld. St. 26 (2011–2012) *Den norske idrettsmodellen* og fra Klima- og miljøverndepartementets St.meld. nr. 39 (2000–2001) *Friluftsliv - ein veg til høgare livskvalitet*.

De er ment å være hjelpemidler i planarbeidet, men kommunen står fritt til å bruke andre begreper eller definisjoner.

Idrett

Med idrett forstås aktivitet i form av trening, eller konkurranse i den organiserte idretten.

Fysisk aktivitet

Med fysisk aktivitet forstås egenorganiserte trenings- og mosjonsaktiviteter, herunder friluftsliv og aktiviteter preget av lek.

Friluftsliv

Klima- og miljøverndepartementet definerer friluftsliv som opphold og fysisk aktivitet i friluft, i fritiden, med sikte på miljøforandring og naturopplevelser. Kulturdepartementet har valgt å la friluftsliv inngå i begrepet fysisk aktivitet.

Idrettsanlegg

I spillemiddelfordelingen opererer departementet med følgende klassifisering av idrettsanlegg:

- nærmiljøanlegg
- ordinære anlegg
- nasjonalanlegg

Den enkelte kommune (og fylkeskommune) kan selv avgjøre om en inndeling i kommune- og fylkesanlegg fortsatt skal opprettholdes på regionalt og lokalt nivå.

Med nærmiljøanlegg menes anlegg eller område for egenorganisert fysisk aktivitet, hovedsakelig beliggende i tilknytning til bo- og/eller oppholdsområder. Med nærmiljøanlegg menes kun utendørsanlegg. Anleggene eller områdene skal være fritt allment tilgjengelige for egenorganisert fysisk aktivitet, primært for barn og ungdom, men også for lokalbefolkningen forøvrig. Nærmiljøanlegg kan lokaliseres i tilknytning til et skoleanlegg eller idrettsanlegg.

Ved samlokalisering med idrettsanlegg skal anlegget være for egenorganisert fysisk aktivitet. Nærmiljøanlegg skal ikke utformes for å dekke behovet for anlegg til organisert idrettslig aktivitet eller ordinær konkurranseidrett.

Ordinære anlegg er de tilskuddsberettigede anlegg som fremgår av Kulturdepartementets publikasjon V-0732 *Bestemmelser om tilskudd til anlegg for idrett og fysisk aktivitet*. De ordinære tilskuddsberettigede anleggstypene er i hovedsak nært knyttet til konkurranse- og treningsvirksomhet for den organiserte idretten. De tekniske krav til mål og utforming av anleggene tar utgangspunkt i konkurransereglene til det enkelte særforbund.

Nasjonalanlegg er idrettsanlegg som tilfredsstiller tekniske og funksjonelle standardkrav for avvikling av relevante internasjonale mesterskap og konkurranser. Ordningen er meget begrenset, og det er Kulturdepartementet som etter uttalelse fra Norges Idrettsforbund og olympiske og paralympiske komité (NIF) gir et anlegg denne statusen.

Friluftsområder og friområder

Begrepet "Friluftss- og friområder" blir ofte brukt som fellesbetegnelser på grønne områder som er tilgjengelige for allmennhetens frie ferdsel.

Friluftsområder er store, oftest uregulerte områder som omfattes av allemannsretten. Det er ikke krav om parkmessig opparbeidelse, kun tilrettelegging for bruk. Områdene benyttes til turliv, jakt, fiske, fysisk aktivitet og trening. I kommuneplanens arealdel er friluftsområdene oftest avsatt under landbruks-, natur- og friluftsområder (LNF-område). I reguleringsplan-sammenheng kan friluftsområder avsettes til spesialområder for friluftsliv (jf. pbl § 12-5, nr.5).

Friområder er avgrensede områder med spesiell tilrettelegging og opparbeiding for allmennhetens uhindrede rekreasjon og opphold. Områdene er vanligvis ervervet, opparbeidet og vedlikeholdt av kommunen, og kan være parkanlegg, turveier, lysløyper, lekeplasser, nærmiljøanlegg og badeplasser. Inngrepsfrie naturområder i nærmiljøet, f.eks. koller, sletter og bakker kan også defineres som friområder. I kommuneplanens arealdel er friområder oftest

vist som byggeområde på kartet, da de betraktes som en del av dette formål. I reguleringsplan-sammenheng er friområder en egen kategori (jf. pbl § 12-5, nr. 3).

1.2 Generelle utviklingstrekk

Fysisk aktivitet og mosjon er en av de vanligste fritidsaktivitetene i befolkningen. Flere og flere trener aktivt og ofte, og stadig færre trener aldri. I 2010 oppga 74 prosent av den voksne befolkningen at de driver fysisk aktivitet i form av trening eller mosjon på fritiden minst en gang i uka mot 58 prosent i 1985.

Til tross for at stadig flere rapporterer at de trener og mosjonerer på fritiden, har det totale omfanget av fysisk aktivitet i befolkningen gått ned. Dette skyldes i stor grad at hverdagsaktiviteten går ned. Eksempler på det er at vi gjør mindre arbeid på og i huset enn tidligere, vi går mindre i hverdagen, og de fleste av oss har mer stillesittende arbeid.

Helsemyndighetenes anbefalte minimumsnivå når det gjelder fysisk aktivitet i forhold til helsegevinst er 30 minutter daglig aktivitet med moderat belastning. Dette gjelder for voksne og friske eldre. En kartlegging av fysisk aktivitetsnivå hos voksenbefolkningen fra 2009 viser at bare 20 prosent av voksenbefolkningen tilfredsstillende disse kravene.

Voksne som driver idrett eller fysisk aktivitet gjør dette egenorganisert eller i stadig større grad i private treningssentre.

Det viktigste det offentlige kan bidra med ovenfor den gruppen av voksne som allerede er fysisk aktive, er utbygging av idrettsanlegg og sikring av områder der aktiviteten kan foregå. Også for inaktive vil en tilpasset anleggsutvikling være viktig.

Utviklingstrekk hos barn og ungdom

Barn og ungdom anbefales å være i aktivitet i minst 60 minutter hver dag, og aktiviteten bør ha både moderat og høy intensitet. Det store flertallet av norske barn er med i norsk idrett på et eller annet tidspunkt, og mange deltar i flere idretter. Barn fra 6 til 12 år er den aldersgruppen som har flest aktive i norsk idrett. I denne aldersgruppen er det gjennomgående flere medlemskap i idretten enn individer i populasjonen.

Fra 12–13 års alder er det et jevnt fall i deltakelse i organisert idrett gjennom tenårene. Medlemskapstallene indikerer at det skjer noe i overgangen mellom barn og ungdom når det gjelder forholdet til den organiserte idretten.

Det er viktig å påpeke at frafall i idretten ikke har én enkelt årsak, men skyldes en rekke ulike faktorer knyttet til barn og unges oppvekst, omgivelser og interesser.

Studier viser at norske barn og ungdom bruker en stadig større andel av dagen til stillesitting og en stadig lavere andel oppfyller de faglige anbefalinger om i gjennomsnitt minst 60 minutters daglig moderat fysisk aktivitet.

Aktivitetsnivået synker kraftig fra 6 til 15 år. Blant 6-åringene er over 90 prosent av guttene og over 80 prosent av jentene i fysisk aktivitet mer enn 60 minutter per dag. Blant 9-åringene er tallene synkende og bare halvparten av 15-årige jenter og gutter er tilstrekkelig fysisk aktive.

Kartleggingen bekrefter økende stillesitting også blant barn og ungdom. 15-årige gutter tilbringer størst andel av dagen – hele 70 % av tiden – og mer enn det pensjonister gjør – til stillesittende aktiviteter

Fysisk aktivitet fremmer livskvalitet og helse

Hovedutfordringen når det gjelder befolkningens fysiske aktivitetsnivå er å øke andelen voksne, eldre og ungdom som oppfyller anbefalingene til fysisk aktivitet.

Lov 24. juni 2011 nr. 29 om folkehelsearbeid (folkehelseloven) trådte i kraft 1. januar 2012. Loven har som formål å bidra til en samfunnsutvikling som fremmer helse og trivsel og utjevner sosiale helseforskjeller. Loven retter seg mot kommuner, fylkeskommuner og statlige myndigheter, og skal legge til rette for et langsiktig og systematisk folkehelsearbeid. Deler av loven regulerer også virksomheter med betydning for befolkningens helse, bl.a. miljøet i barnehager og skoler. Loven bygger på fem grunnleggende prinsipper for folkehelsearbeidet: utjevne sosiale helseforskjeller, «helse i alt vi gjør», bærekraftig utvikling, føre-var og medvirkning.

Folkehelseloven er innrettet slik at den støtter opp under de kommunalpolitiske prinsipper. Den gir kommunen både stort ansvar og stort handlingsrom til å se folkehelsearbeidet i sammenheng med kommunenes lokale utviklingsarbeid og innovasjon basert på de ulike kommunenes behov og forutsetninger. Folkehelseloven er utformet slik at kommunene har et stort handlingsrom for å fremme helse med utgangspunkt i lokale behov og forutsetninger.

Loven angir en arbeidsform tilpasset plan- og bygningslovens fireårige plansyklus. Gjennom å få oversikt over helsetilstand og påvirkningsfaktorer skal kommunene identifisere sine ressurser og sine folkehelseutfordringer. Disse skal inngå som grunnlag for planlegging etter plan- og bygningsloven og som grunnlag for tiltak. Gjennom arbeidet med oversikt og i planprosessene får kommunene et helhetlig bilde av utfordringene.

Det kommersielle treningsmarkedet

En markant trend de siste 15–20 årene har vært framveksten av det kommersielle trenings-sentermarkedet. I 1989 oppga 8,5 prosent av befolkningen at de trente på kommersielle sentre. I 2013 hadde dette tallet økt til nesten 37 %. Den økte aktiviteten innenfor trenings-sentrene synes dels å reflektere at trenings-sentrene gir et tilbud som supplerer idrettens tilbud, og dels at bransjen treffer andre målgrupper enn den tradisjonelle idretten.

Forholdet mellom treningssenteret og den aktive er et kundeforhold, hvor den enkelte kjøper tjenester av senteret. Denne type relasjon karakteriseres gjennom et fravær av de plikter og rettigheter som følger medlemskap i frivillige organisasjoner.

Kommersielle treningssentre og idrettsanlegg med en fortjenestebasert eierform berettiger ikke tilskudd fra spillemidlene. Tilskudd til kommersielle treningssentre vil også i utgangspunktet være i strid med konkurranse- og statsstøtteregelverket.

Det vil heller ikke bli gitt tilskudd fra spillemidlene til anlegg, eller deler av anlegg, som leies ut til kommersielle aktører for lengre tid, eller som utgjør deler av grunnlaget for fortjenestebasert virksomhet. Dette betyr at spillemiddel-finansierte idrettsanlegg ikke kan leies ut til kommersiell virksomhet, med unntak av enkeltarrangementer av kortere varighet.

OVERORDNEDE FØRINGER OG MÅLSETTINGER

I dette kapittelet presenteres en oversikt over statlige og fylkeskommunale føringer som skal legges til grunn for den kommunale planlegging innenfor idrett og fysisk aktivitet.

Utformingen av statens politikk på feltet idrett og fysisk aktivitet, herunder friluftsliv, er fordelt på tre departement:

- Kulturdepartementet har ansvar for utforming av politikk på idrettsområdet.
- Klima- og miljøverndepartementet har ansvar for utformingen av politikk på friluftsområdet.
- Helse- og omsorgsdepartementet har ansvar for utforming av politikk for statens helsefremmende og forebyggende arbeid.

Miljødirektoratet og Helsetilsynet er tillagt viktige oppgaver i utøvelse av statens politikk.

På fylkesnivået er det fylkeskommunen som har ansvar for idrettssaker.

2.1 Statlige føringer

Mål og rammer for den nasjonale politikken blir formidlet gjennom stortingsmeldinger, riks-politiske retningslinjer, rundskriv, bestemmelser for tilskuddsordninger m.v.

Statlig idrettspolitik

Idrett er en viktig del av livet til svært mange nordmenn. Idrett engasjerer og begeistrer. Del-takelse i idrett og fysisk aktivitet er en kilde til glede, overskudd og mestring. Idrett handler også om sosiale fellesskap, om gode oppvekst-vilkår og om god helse. Dette er verdifullt både for den enkelte og for samfunnet, gjennom eta-bering av nettverk og frivillige organisasjoner.

Fysisk aktivitet i befolkningen er viktig. Både i forhold til den enkeltes opplevelse av glede og velvære og i forhold til de positive effekter trening har for den mentale og fysiske helse. Fysisk aktivitet har stor betydning for utvikling av barns motoriske ferdigheter. Staten har et overordnet mål om å legge til rette for at alle som ønsker det skal ha mulighet til å drive idrett og fysisk aktivitet. Meld. St. 26 (2011–2012) *Den norske idrettsmodellen* slår fast at staten gjennom idrettspolitikken har et særlig ansvar for målgruppene barn (6-12 år) og ungdom (13-19 år), personer med nedsatt funksjonsevne og inaktive.

Gjennom rammefordeling av spillemidler til fylkeskommunene, søker departementet å legge til rette for at det skal være tilnærmet lik tilgang på anlegg for befolkningen, uavhengig av bosted. Hvilke anleggstyper som bygges vil i første rekke være et resultat av lokale og regionale behov og prioriteringer. Målet med anleggsutbyggingen er å gi flest mulig an-ledning til å drive idrett og fysisk aktivitet. Anleggstyper som harmonerer med aktivitets-profilen til barn og ungdom prioriteres spesielt. Videre satses det på anleggstyper som kan brukes av mange og som gir mulighet for egenorganisert fysisk aktivitet. Selv om den primære målgruppen er barn og unge, er det viktig også å legge til rette for voksne, og for den eldre delen av befolkningen, som blir en stadig større og mer fysisk aktiv gruppe.

Staten har som mål å legge til rette for at flest mulig skal kunne utøve idrett og fysisk aktivitet

Statlige midler til aktivitet blir i første rekke kanalisert gjennom Norges idrettsforbund og olympiske og paralympiske komite (NIF) som er fellesorganisasjon for idrett i Norge.

Statlig friluftslivspolitik

Friluftslivet og dets organisasjoner har sin primære departementstilknytning til Klima- og miljøverndepartementet. Dette er begrunnet ut fra koblingen til andre deler av miljøvernpolitikken. Det er et nasjonalt politisk mål at alle skal ha mulighet til å drive friluftsliv som helsefremmende, trivselsskapende og miljøvennlig aktivitet i nærmiljøet og i naturen for øvrig.

Formålet med Friluftsloven, sist endret i 2013, er å verne friluftslivets naturgrunnlag og å sikre allmennheten fri rett til ferdsel og opphold i naturen, slik at muligheten til å utøve friluftsliv som en helsefremmende, trivselsskapende og miljøvennlig fritidsaktivitet, bevares og fremmes.

Nasjonal strategi for et aktivt friluftsliv

Målsetningen med Klima- og miljødepartementets *Nasjonale strategi for et aktivt friluftsliv* fra august 2013 er at enda flere skal utøve friluftsliv jevnlig. Friluftsliv er en kilde til glede, livskvalitet og god helse, og målet er at flest mulig av befolkningen utøver friluftsliv, uavhengig av alder, kjønn, bosted, etnisk opprinnelse og fysisk bevegelighet. Strategien legger føringer om at friluftsliv i og ved byer og tettsteder skal prioriteres i det statlige friluftslivsarbeidet i årene fremover.

Videre angir strategien at barn, unge, personer som er lite fysisk aktive, personer med innvandrerbakgrunn og personer med nedsatt funksjonsevne skal ha hovedprioritet i statens arbeid med friluftsliv.

Strategien viser også til føringene i idrettsmeldingen om at anlegg for idrett og egenorganisert fysisk aktivitet i kommunene, herunder friluftsliv, skal være førsteprioritet for den statlige idrettspolitikken de nærmeste årene.

Allemannsretten - retten til fri ferdsel, opphold og aktivitet i utmark - utgjør fundamentet for våre friluftslivstradisjoner. Det er viktig å verne om allemannsretten og på annen måte bidra til at folk har gode muligheter til å delta i ulike former for friluftsliv. Det miljøvennlige friluftslivet, med lite konflikter i forhold til naturgrunnlaget, må føres videre også til de generasjoner som nå i stor grad vokser opp i byer og tettsteder.

Naturopplevelse er et karaktertrekk som klart skiller friluftsliv fra andre fritidsaktiviteter. Opplevelse er en subjektiv verdi som er vanskelig å måle og kvantifisere, men som er en viktig dimensjon i livet og bidrar til økt livskvalitet. Barn og unge skal gis mulighet til å utvikle ferdigheter i friluftsliv.

Statlig helsepolitikk

Meld. St. 34 (2012–2013) *Folkehelsemeldingen* representerer nasjonale myndigheters oppfølging av føringene i folkehelseloven og er en samlet strategi for å utvikle en bærekraftig folkehelsepolitikk.

Utgangspunktet for folkehelsepolitikken er at helse ikke bare innebærer fravær av sykdom, men også inkluderer overskudd, trivsel og velvære. Helse er noe vi kan ha mer eller mindre av, det er ikke slik at vi enten er friske eller syke.

Barn og unges interesser i planleggingen

I sammenheng med den kommunale planen for idrett og fysisk aktivitet vil statlige planretningslinjer for barn og unge og rikspolitiske retningslinjer for samordnet areal- og transportplan-

legging være aktuelle. Disse retningslinjene kan i noen tilfeller virke mot hverandre, spesielt i tettbebygde strøk med stort press på arealene. RPR for samordnet areal og transportplanlegging fører som regel til fortetting, noe som kan gå ut over aktuelle områder for nærmiljøanlegg. Samkjøring av RPR-ene krever derfor spesiell omtanke og tverrsektorielt samarbeid.

Statlige planretningslinjer for barn og unge:

Internasjonale føringer: I 2003 ble forpliktelsen av Norges ratifisering av FNs barnekonvensjon i 1991 forsterket ved at man tok barnekonvensjonen inn som en del av lov om styrking av menneskerettighetene i norsk rett. I FNs barnekonvensjon artikkel 3 går det frem at *"Ved alle handlinger som berører barn, enten de foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer, skal barnets beste være et grunnleggende hensyn."*

At barnekonvensjonen gjelder som norsk lov innebærer at kommunene har en selvstendig plikt til å respektere og garantere konvensjonens rettigheter på samme måte som de er forpliktet til å følge all annen norsk lovgivning. Etter pbl § 3-1 skal planleggingen bidra til å gjennomføre internasjonale konvensjoner og avtaler innenfor lovens virkeområde.

Nasjonale føringer:

De sterkeste nasjonale føringene når det gjelder planlegging finner vi i rikspolitiske retningslinjer for å styrke barn og unges interesser i planlegging. Disse retningslinjene er hjemlet i § 3-5 i plan- og bygningsloven hvor de heter statlige planretningslinjer, men retningslinjene har ikke endret navn (jf. Rundskriv T-2/08).

Retningslinjene stiller flere krav til den kommunale planleggingsprosessen. Kommunen skal blant annet vurdere konsekvenser for barn og unge i plan- og byggesaksbehandlingen.

Retningslinjene stiller også krav til den fysiske utformingen av arealer for barn og unge. Rundskriv T-2/08 *Om barn i planlegging* (av 2008) omtaler de rikspolitiske retningslinjene og gir utfyllende veiledning til kommunenes planlegging.

Klima- og miljøverndepartementet har utgitt en veileder T-1513 *Barn og unge og planlegging etter plan- og bygningsloven* (2012) som gir utfyllende informasjon rundt temaet.

RPR for samordnet areal- og transportplanlegging:

Ved Kgl. res. av 20. august 1993 er det fastsatt rikspolitiske retningslinjer for å oppnå en bedre samordning av arealplanlegging og transportplanlegging i kommunene, og på tvers av de ulike forvaltningsnivåer.

Målet er å få til miljømessig gode løsninger, trygge lokalsamfunn og bomiljø, god trafikk-sikkerhet og effektiv trafikkavvikling. Transportbehovet skal begrenses, og det skal legges vekt på å få til løsninger som kan gi korte avstander til daglige gjøremål. Det skal legges vekt på at lokalisering av ny utbygging skal ses i sammenheng med andre senterfunksjoner og koordineres med kollektivtransporttilbudet.

En bør søke å samordne naturinngrepene mest mulig. Utformingen av utbyggingen bør bidra til å bevare grøntstruktur, friluftsområder generelt og kulturmiljøer. Sykkel som transportform skal tillegges vekt der det ligger til rette for det, og hensynet til gående og bevegelseshemmede skal vektlegges i planleggingen.

Rundskriv T-5/93 fra Klima- og miljøverndepartementet gir nærmere informasjon om retningslinjene.

Universell utforming

Universell utforming har hele befolkningen som målgruppe. Når prinsippene for universell utforming legges til grunn, skal anlegg for idrett og fysisk aktivitet i prinsippet kunne brukes av alle mennesker, uavhengig av funksjonsnivå.

Idrettsanlegg som mottar spillemidler skal oppfylle kravene til universell utforming, slik disse er utformet i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven og plan- og bygningsloven.

Gjennom universell utforming er målet å bedre tilgjengeligheten og muligheten til samfunnsdeltakelse for alle. Det innebærer at en ved planlegging og utforming av idretts- og nærmiljøanlegg skal ta hensyn til det mangfold av ferdigheter og forutsetninger som er representert i befolkningen.

Kravene til universell utforming av spillemiddel-finansierte idrettsanlegg er nedfelt i Kulturdepartementets bestemmelser for tilskudd til anlegg for idrett og fysisk aktivitet. I tillegg har departementet utarbeidet en egen veileder for universell utforming av idretts- og nærmiljøanlegg til bruk for utbyggere av idrettsanlegg.

Idrettsanlegg skal være tilgjengelig for flest mulig gjennom hovedløsningen, slik at det ikke er behov for tilpasning, særløsninger eller tilleggsløsninger. For å lykkes med dette arbeidet, må anleggsutbygger legge medvirkning fra personer med nedsatt funksjonsevne til grunn.

Når det gjelder universell utforming vises det til departementets veileder *Universell utforming av idretts- og nærmiljøanlegg* (V-0511) og Byggeteknisk forskrift (TEK 10), NS 11001-1:2009 *Universell utforming av byggverk* - Del 1: Arbeids og publikumsbygninger

Regjeringen har startet arbeidet med en ny handlingplan for universell utforming for perioden 2014-2018. Dagens handlingsplan, som startet i 2009, avsluttes i år. I løpet av 2013 har Regjeringen gjort vedtak og iverksatt tiltak med stor betydning for kvaliteten av våre omgivelser og likestilling for personer med nedsatt funksjonsevne. FN-konvensjonen for rettighetene for personer med nedsatt funksjonsevne er ratifisert, det er innført nye forskrifter og krav. Dette er grunnleggende og viktige tiltak for et samfunn som skal gi likestilling og like muligheter for alle. Viktige brikker er kommet på plass, men det er avgjørende at det målrettede arbeidet fortsetter. Derfor blir det utarbeidet en ny handlingsplan for den kommende 5-års perioden. Handlingsplanen blir lagt frem i første halvdel av 2014.

Økonomiske virkemidler

Staten har følgende virkemidler for å stimulere til utvikling av idrett og fysisk aktivitet, herunder friluftsliv (listen er ikke uttømmende):

Spillemidler

Kulturdepartementet forvalter den delen av overskuddet fra Norsk Tipping AS som avsettes til idrettsformål.

I henhold til forskriften om fordeling av spillemidlene til idrettsformål, skal midlene i første rekke brukes til utbygging av idrettsanlegg, dernest til NIFs administrasjon og viktige arbeidsoppgaver og til andre idrettsoppgaver og formål som departementet finner berettiget til stønad.

Opplysninger om tilskuddsordningen av spillemidler til idrettsanlegg fås ved henvendelse til kommunen, til fylkeskommunen eller til Idrettsavdelingen i Kulturdepartementet. Det gis årlig ut ny informasjon om tilskuddsordningen. Det vises også til nettstedet www.idrettsanlegg.no.

Siden 2000 har Kulturdepartementet også hatt en egen tilskuddsordning for lokale lag og foreninger. Det er en målsetting at inntil 10 prosent av overskuddet fra Norsk Tipping AS til idrettsformål avsettes til denne tilskuddsordningen. Midlene fordeles gjennom NIF og idrettsrådene, og benyttes til lokale lag og foreningers arbeid for idrettsaktivitet for barn og unge.

Midler til friluftsliv

Sikring av friluftslivets arealbehov anses som en offentlig oppgave. Klima- og miljøverndepartementet, Miljødirektoratet og fylkesmennene har ansvar for å holde i hevd den tradisjonsrike ferdselsretten i utmark, og å yte tilskudd til oppkjøp av viktige områder for friluftsliv.

Det skal legges vekt på at regionalt viktige friluftsområder og områder i kystsonen sikres, og at forholdene for friluftsliv i og ved byer og tettsteder bedres. I tillegg gis det også tilskudd til aktivitetsformål, stimulering, tilrettelegging m.m. innenfor friluftslivet. Egen trykksak om tilskudds- og låneordninger innenfor miljøvernfeltet gis ut årlig av Klima- og miljøverndepartementet og kan bestilles hos miljødirektoratet.

På nettsiden til Friluftslivets fellesorganisasjon (www.frifo.no) finner man informasjon og søknadsskjema for tilskuddsmidler til friluftsliv.

For midler gjennom Klima- og miljøverndepartementet kan man gå til søkesiden: <https://soknadssenter.miljodirektoratet.no>.

Miljøtiltak i landbruket

Landbruks- og matdepartementet har en egen stønadsordning til spesielle miljøtiltak i landbruket. Ordningen omfatter også stier, turveier, informasjonstavler o.a. Informasjon om ordningen finnes på nettsiden til Statens landbruksforvaltning, www.slf.dep.no. Landbrukskontoret i kommunen eller Fylkesmannen vil være behjelpelig med informasjon.

Fylkeskommunale midler

Flere fylkeskommuner har ordninger hvor fylkeskommunen medvirker med tilskudd til anlegg og/eller aktivitetstiltak for idrett, friluftsliv og folkehelse. Slik støtte eller medfinansiering vil normalt framgå av fylkeskommunale planer.

Estetikk og miljøhensyn

Det er et vilkår for tilskudd av spillemidler til idrettsanlegg at byggverk og anlegg planlegges og utføres i samsvar med aktuelle og gjeldende lover, forskrifter og standarder.

Departementet ønsker å legge til rette for en utbygging av idrettsanlegg som er kjennetegnet ved god kvalitet både bygningsmessig, estetisk og miljømessig. Anlegg som delfinansieres gjennom tilskuddsordningen av spillemidler til idrettsanlegg skal utføres som permanente anlegg i henhold til gjeldende byggeforskrift. Anleggene skal samtidig være universelt utformede og brukervennlige.

Det er viktig at spillemiddelfinansierte anlegg har god holdbarhetsmessig, estetisk og miljømessig standard. Ikke minst er det viktig at regelverket bidrar til at det bygges anlegg som har god bestandighet og høyt brukspotensiale over tid, noe som er viktig for brukere av anleggene. Dette er også viktig med hensyn til god driftsøkonomi og for å forebygge tidlig behov for rehabilitering.

Ved idrettsfunksjonell forhåndsgodkjenning av idrettsanlegg skal det framgå at estetiske forhold er grundig vurdert for en best mulig tilpasning av anlegget, både i seg selv og i forhold til omgivelsene. Det anbefales derfor å engasjere arkitekt og andre rådgivere ved større anlegg/bygg.

Redegjørelsen kan være basert på departementets skriv, se vedlegg 10 og 11 i V-0732 *Bestemmelser om tilskudd til anlegg for idrett og fysisk aktivitet*.

Tiltakshaver (byggherre) har ansvar for at idrettsanlegget får en god estetisk utforming. Utforming av sentrale "signalbygg" bør vies spesielt stor oppmerksomhet. Utforming av nærmiljøanlegg betyr mye for folks velferd og

opplevelser i det daglige. Lokalisering av nærmiljøanlegg, valg av materialtype (støydempende m.m.) må vurderes nøye i hver enkelt sak. Kommunen har ansvar for behandling av et idrettsanleggs estetiske utforming som en del av byggesaksbehandling.

Kulturdepartementet ønsker mer miljøvennlige idrettsbygg. For å stimulere til dette er det i heftet *Miljøhensyn ved bygging og rehabilitering av idrettsbygg* (V-0891) anbefalt enkelte miljømål for bygging og rehabilitering av idretts- og svømmehaller.

For regelverk og informasjon vedrørende miljø, se www.miljostatus.no.

Utbygging av idrettsanlegg kan komme i konflikt med kulturminnevernet. Kommunens kulturminner bør fremgå av en kulturminneplan slik at forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer i kommunen er underlagt et bevisst planmessig grep. Riksantikvaren har utgitt veilederen *Kulturminner i kommunen: Kulturminneplan*.

Bevaring av biologisk mangfold er en overordnet målsetting i den nasjonale miljøpolitikken. I arbeidet med tilretteleggingstiltak for områder og anlegg for friluftsliv er det viktig å ta hensyn til dette. Det kan oppstå konflikter mellom naturvern og biologisk mangfold på den ene siden og idretts- og friluftslivaktiviteter på den andre siden. Naturen skal forvaltes slik at arter som finnes naturlig sikres i levedyktige bestander, og slik at variasjonen av naturtyper og landskap opprettholdes og gjør det mulig å sikre det biologiske mangfoldets fortsatte muligheter.

I spørsmål om bevaring av biologisk mangfold kan det søkes veiledning hos Fylkesmannens miljøvernavdeling.

2.2 Fylkeskommunal idretts- og friluftslivspolitik

Fylkeskommunen er gjennom plan- og bygningsloven pålagt å sørge for at det innenfor fylkets område utføres en løpende fylkesplanlegging. Fylkesplanleggingen skal samordne statens, fylkeskommunens og hovedtrekkene i kommunenes fysiske, økonomiske, sosiale og kulturelle virksomhet i fylket.

Kulturdepartementet ønsker at fylkeskommunene skal ta en mer aktiv del i utformingen av idretts- og friluftspolitik på regionalt nivå.

Fylkeskommunale planer

Fylkeskommunene oppfordres til å utarbeide egne planer for idrett og fysisk aktivitet, for å sikre en helhetlig anleggsutbygging på tvers av kommunegrensene. Særlig er det viktig i forhold til store anlegg som kan dekke behovet i flere kommuner. Alle fylkeskommunene har utarbeidet slike planer. Omfang og innretning på planene varierer. Enkelte fylkeskommuner har laget samlede planer for idrett, friluftsliv, fysisk aktivitet og folkehelse.

Vilkåret om at et anlegg som søker om spillemidler skal inngå i en kommunal plan, gjelder også for anlegg fylkeskommunene bygger.

En fylkeskommunal plan for idrett og fysisk aktivitet bør inneholde:

1. De politiske målsettinger innenfor området idrett og fysisk aktivitet i fylket.
2. Målsetting for anleggsutbyggingen i fylket.
3. Resultatvurdering av forrige plan.
4. Registrering av store anlegg (nasjonalanlegg, regionale-/fylkesanlegg, interkommunale anlegg og store kommuneanlegg).
5. Analyse av behov (5-10 år) for store nyanlegg rehabilitering av eldre anlegg.
6. Prioritert handlingsprogram for utbygging av store anlegg og rehabilitering av eldre anlegg de nærmeste 4 år. Programmet skal inneholde budsjett med kostnader og finansieringsløsninger hvor behovet for spillemidler og eventuell fylkeskommunal støtte inngår.
7. En budsjettmessig oversikt som viser eventuell fylkeskommunal medvirkning knyttet til drift og vedlikehold av anlegg.

PLANLEGGING ETTER PLAN- OG BYGNINGSLOVEN

Alle kommuner skal ha en kommuneplan (§ 11-1 Kommuneplan). Kommuneplanen består av en samfunnsdel med handlingsdel og en areal-del. Kommuneplanen er kommunens overordnede styringsdokument og gir rammer for utvikling av kommunesamfunnet og forvaltningen av arealressursene. Kommunal planlegging skal ivareta både kommunale, regionale og nasjonale mål, interesser og oppgaver. Kommuneplanen skal legge føringer for all kommunal aktivitet og fungerer gjennom dette som et viktig beslutningsgrunnlag for sektorenes virksomhet. Kommuneplanen er dermed med på å sikre forutsigbarhet i planleggingen.

3.1 Plan- og bygningsloven

Plan- og bygningsloven er et verktøy for å ivareta samfunnsinteresser og forvalte våre arealer. Planlegging etter loven skal sikre en bærekraftig utvikling for hele landet og at hver og en av oss kan være med i beslutninger som angår oss og våre omgivelser.

Lovens oppbygging består av seks deler:

- Første del: Alminnelig del
- Andre del: Plandel
- Tredje del: Gjennomføringsdel
- Fjerde del: Byggesaksdel
- Femte del: Håndhevings- og gebyrregler
- Sjette del: Sluttbestemmelser

Den alminnelige delen er felles for både plan- og byggesaksdelen av loven. Den omfatter blant annet lovens formål, virkeområde, byggeforbudsbestemmelser langs sjø og vassdrag og krav til kartgrunnlag og stedfestet informasjon. Loven gjelder for hele landet ut til en nautisk mil utenfor grunnlinjene.

Plandelen er inndelt slik at de første kapitlene gir de grunnleggende bestemmelsene om oppgaver, myndighet, redskaper og medvirkning i planleggingen. Deretter gis det utfyllende bestemmelser om planer og planbehandling på nasjonalt, regionalt og kommunalt nivå.

Planoppgaver og planmyndigheter (kap. 3)

Ansvar for planlegging og vedtak av planer etter loven er lagt til Kongen (regjeringen), fylkestingene og kommunestyrene.

Handlingsdelen er en del av kommunens styrings-system. For å vurdere om vedtatte mål er nådd og om prioriteringer er fulgt opp er det viktig med en systematisk oppfølging av handlingsdelen og kommunens års-budsjett (handlingsprogram)

Kommunestyrene har ansvaret for at det utarbeides de kommuneplaner og reguleringsplaner det er behov for i kommunen. Loven omfatter mange former for planlegging, alt fra teknisk orientert og detaljert reguleringsplanlegging til overordnet samfunnsplanlegging av prinsipiell og strategisk art.

Planleggingen skal ivareta både kommunale, regionale og nasjonale interesser og må derfor skje i samråd med statlige fageter, organisasjoner, næringsliv og innbyggerne.

Kommunedelplan

Kommunedelplan er en plan for bestemte områder, temaer eller sektorer. Kommunen står fritt til å velge hva det er hensiktsmessig å lage plan for, men det kan være hensiktsmessig å ha kommunedelplaner når man skal vurdere revisjon av kommuneplanen. Da kan man, hvis det ikke er nødvendig med full revisjon av planen, revidere deler av den.

Nasjonale forventninger til planlegging (§ 6-1)

Gjennom ny plan- og bygningslov er det innført en bestemmelse om at det hvert fjerde år skal utarbeides nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging. Slik sikres det at nasjonale interesser blir ivaretatt i den regionale og kommunale planleggingen. Dette gir også økt forutsigbarhet i statlige myndigheters medvirkning i planleggingen.

Forventningene er i stor grad rettet mot arealplanleggingen, men er også rettet mot et bredere perspektiv som er relevant for kommuneplanens samfunnsdel. Dette gjelder for eksempel næringsutvikling og verdiskaping, by- og tettstedsutvikling og folkehelse. Det er viktig å avklare hvordan de nasjonale forventningene kan innarbeides og tas hensyn til når man arbeider med samfunnsdelen og kommunens langsiktige utvikling.

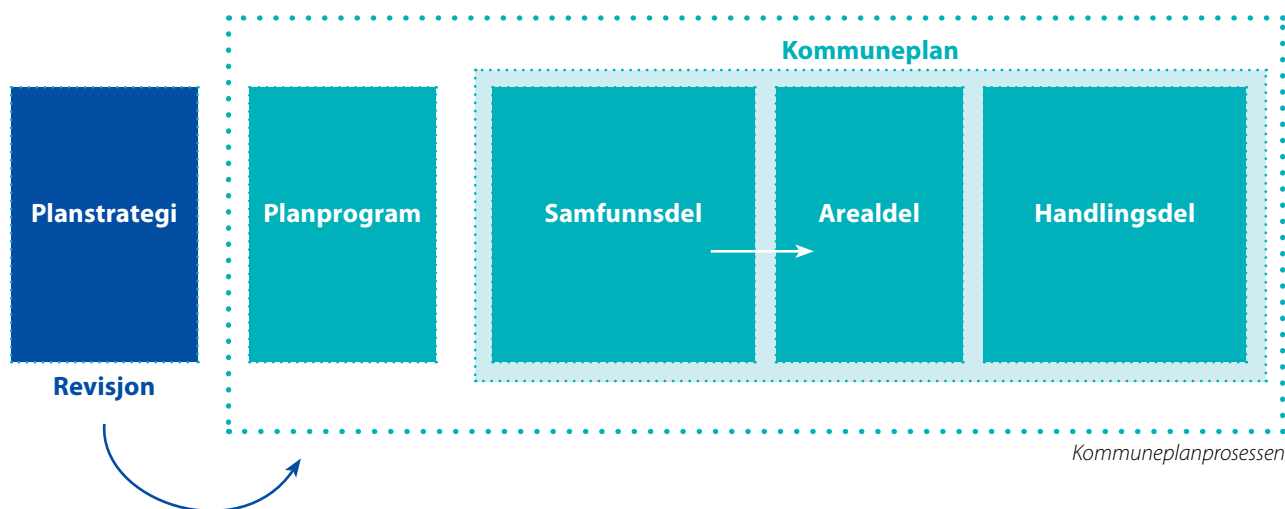
3.2 Kommuneplanens samfunnsdel (§ 11-2)

Samfunnsdelen omhandler langsiktige utfordringer når det gjelder miljø, mål og strategier for kommunesamfunnet og kommunen som organisasjon, sektorene og utvalgte målgrupper.

Den bør beskrive og vurdere alternative strategier for samfunnsutvikling, sektorenes virksomhet og langsiktige arealbehov. Samt ta stilling til hvilken strategi kommunen vil legge til grunn i det videre arbeidet. Samfunnsdelen bør beskrive sammenhengen mellom langsiktige mål og strategier og de fysiske konsekvensene av disse.

Samfunnsdelen skal også gi grunnlaget for overordnede prioriteringer i arealdelen.

Sektorplanleggingen bør være forankret i samfunnsdelen og gi retningslinjer og rammevilkår for sektorenes virksomhet og for befolkningen.

Kommunal planstrategi (§ 10-1)

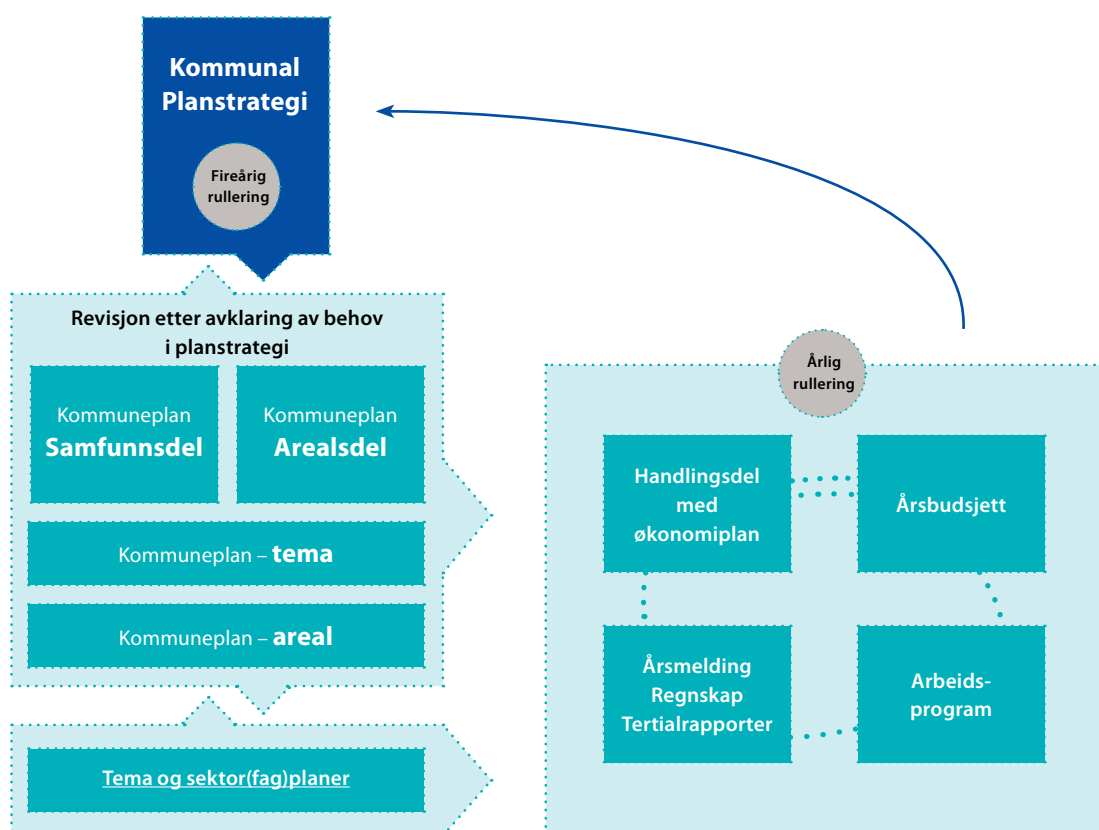
Det første året i valgperioden skal kommunestyret utarbeide en kommunal planstrategi som omhandler strategiske valg knyttet til utviklingen av kommunen og behovet for planer fremover. Hovedspørsmålet er om man skal ta en full revisjon av kommuneplanen eller bare revidere deler av den, og hva denne revisjonen skal gå ut på. Dette gjelder både langsiktig arealbruk, sektorenes virksomhet og en vurdering av kommunens planbehov i valgperioden. Kommunen skal i arbeidet innhente synspunkter fra berørte offentlige organer og det skal legges opp til bred medvirkning og offentlig debatt som grunnlag for behandlingen. Forslag til vedtak skal gjøres offentlig kjent minst 30 dager før behandling i kommunestyret.

Planprogram (§ 4-1)

Planprogrammets hovedoppgave er å tydeliggjøre og avklare hva som skal behandles i kommuneplanen. Videre er det viktig å få avklart hvilke tema man skal konsentrere seg om i den aktuelle revideringen av kommuneplanen. Dette gjelder både lokalpolitisk, i forhold til sentrale myndigheter og allmennheten.

Planprogrammet skal omfatte følgende hovedpunkter:

- formålet med planarbeidet
- planprosessen med frister og deltakere
- opplegg for medvirkning
- beskrivelse av hvilke alternativ som vil bli vurdert
- behovet for utredninger

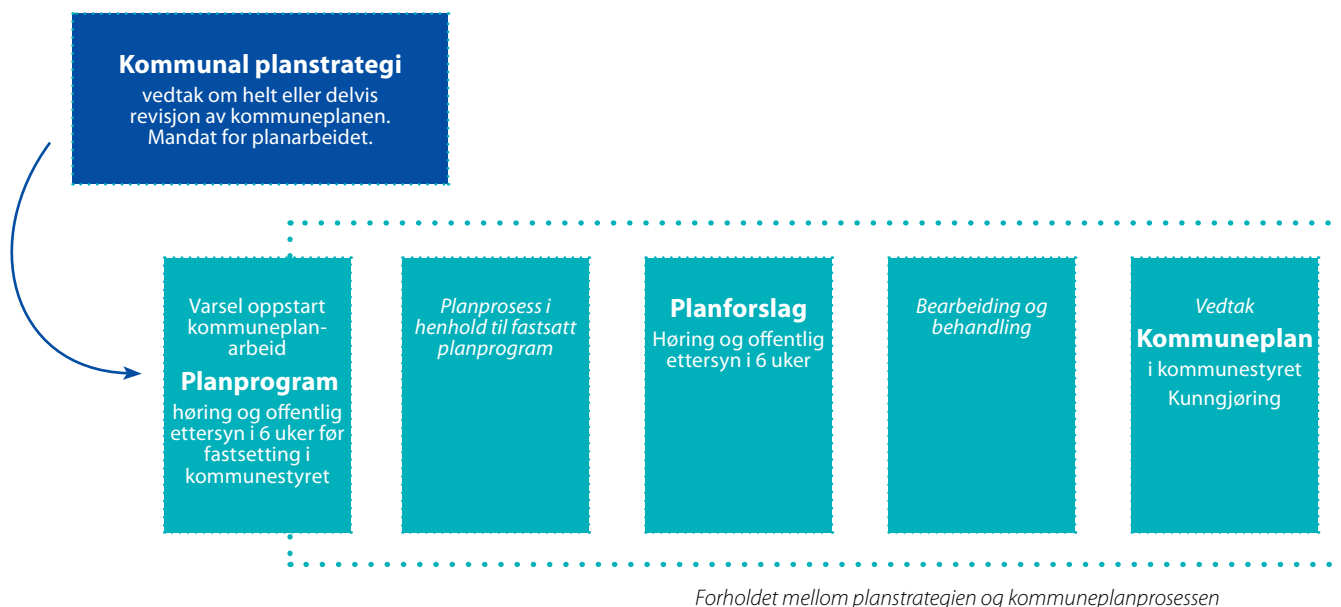
Kommunal planstrategi i det kommunale plansystemet

Revisjon av kommuneplanen med de krav som stilles til utredninger og analyse av samfunnsutvikling er krevende oppgaver ressursmessig for mange kommuner. Det er derfor viktig at planprogrammet definerer og begrenser omfanget av revisjonen slik at kommunen kan klare å gjennomføre revisjon innenfor rimelig tids- og ressursbruk.

Noen ganger utarbeider man et planprogram som er svært ambisiøst. Det kan virke formålstjenlig å skrive relativt uforpliktende om alt som skal utredes og ha store ambisjoner om endring og forbedring, men er ikke noe som anbefales. Planprogram kan med fordel spisses mer. Det er viktig at det som beskrives i programmet blir gjennomført i påfølgende planarbeid. Planprogrammet skal være realistisk og utredningene som skal gjennomføres skal være beslutningsrelevante. Derfor er det mer hensiktsmessig å utarbeide et tydelig og avgrenset program som de impliserte parter kan forholde seg til.

Planprogrammet for samfunnsdelen skal avklare nødvendige utredninger for de langsiktige arealbehov, miljømessige utfordringer, utfordringer knyttet til universell utforming, mål og strategier for kommunen som helhet og kommunene som organisasjon, for sektorene og for utvalgte målgrupper.

Plan- og bygningsloven legger vekt på kommunens handlefrihet, og at kommunale planer og planprosesser ikke skal gjøres mer omstendelig enn nødvendig. Samtidig er det krav om at kommunene skal forholde seg til både nasjonale, regionale og kommunale forventninger. Her erfarer flere kommuner motstridende interesser. I tilfeller der kommuneplanen er tilpasset kommunens behov, kan det komme innvendinger fra regionalt hold med krav om å utrede flere tema enn kommunen så for seg i utgangspunktet. Det er viktig at slike innspill blir avklart tidlig i planprosessen.

Planforslaget (samfunnsdelen og arealdelen) (§ 11-14)

Forslag til kommuneplanens samfunnsdel og kommuneplanens arealdel sendes på høring og legges ut til offentlig ettersyn. Fristen for uttalelse og eventuelt å fremme innsigelse til kommuneplanens arealdel skal være minst seks uker.

Det skal fremgå av saksfremlegget hvordan virkningene av planen og de innkomne uttalelser har vært vurdert. Og hvilken betydning disse er tillagt i vedtaket. Det skal også fremgå hvordan planen ivaretar nasjonale og regionale hensyn.

Overordnet plan for idrett og fysisk aktivitet

Aktuelle tema å vurdere i samfunnsdelen:

- Universell utforming
- Barn og unge
- Idrett
- Friluftsliv
- Utbyggingsstrategi

Overordnet plan

3.3 Kommuneplanens arealdel (§ 11-5)

Arealdelen er et kart over kommunen som viser bruk, vern og utforming av arealer og fysiske omgivelser. Arealformål og hensynssoner avmerkes på kartet og bestemmelser sier noe om bruken av arealene.

Gjennom kommuneplanens arealdel viser man hvor utbygging kan skje og hvilke arealer som skal brukes til de ulike formål. Arealdelen skal være med på å sikre en langsiktig, bærekraftig utvikling og forvaltning av areal-, natur- og kulturmiljøressursene i kommunen.

Arealdelen må være fleksibel nok for nye behov og muligheter, og ikke for detaljert eller ha flere restriksjoner enn nødvendig.

Det er viktig å sikre god sammenheng mellom kommuneplanens samfunnsdel og arealdel. Samfunnsutviklingen som behandles i samfunnsdelen vil beskrive behov og gi føringer for arealbruken. Samfunnsdelen må inneholde

vurderinger av forventet utvikling, og sammenhengen mellom befolkningsvekst og arealbehov må komme tydelig fram. Analyser av forventet befolkningsutvikling gir føringer for framtidig arealbehov. Behov for utbyggingsareal bør begrunnes og dokumenteres. Det er forventet at det er sammenheng mellom samfunnsdel og arealdel, og at det går tydelig fram hvilke konsekvenser ulike arealbruk vil gi.

Interkommunalt plansamarbeid (kap. 9)

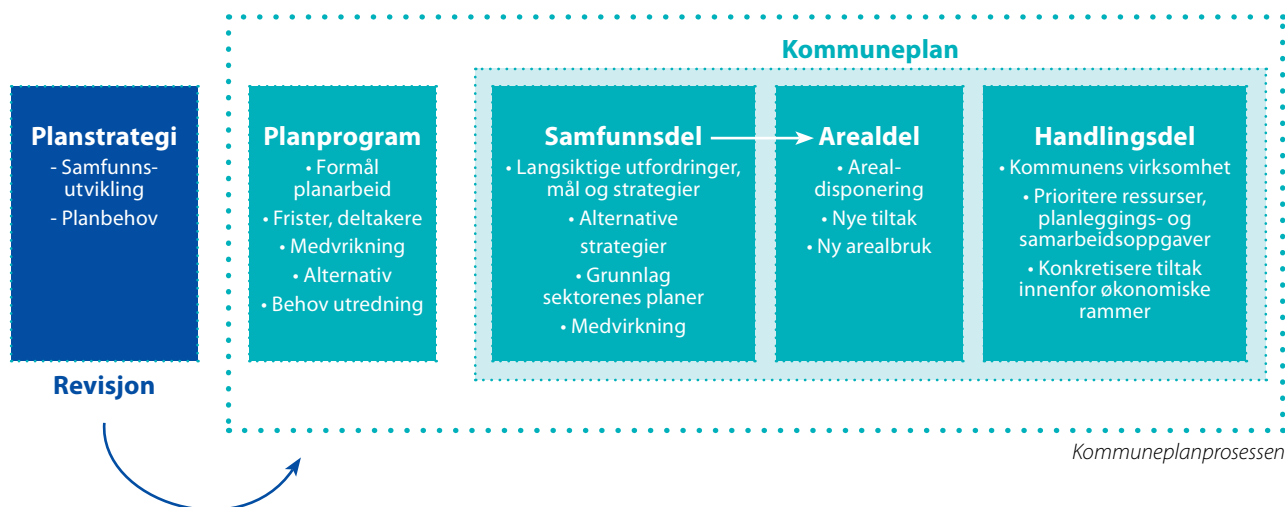
Interkommunalt plansamarbeid er en måte å gjennomføre omforente regionale planstrategier på som et alternativ til regionale planer. Interkommunal planlegging er planlegging der flere kommuner samarbeider når det er hensiktsmessig å samordne planleggingen over kommunegrensene. Dette er aktuelt for planspørsmål som har betydning for flere kommuner. Samarbeidsform kan velges avhengig av hvilke planoppgaver man har. Regional planmyndighet og statlige myndigheter kan anmode kommunene om å starte slikt samarbeid. Plansamarbeidet skal ledes av et styre der kommunene er representert. Planprosess og metoder er de samme som for kommunal planlegging ellers.

3.4 Handlingsdelen og økonomiplanen

Plan- og bygningsloven setter krav om at samfunnsdelen skal ha en handlingsdel. Det samme gjelder for kommunedelplaner for tema- eller virksomhetsområder.

Handlingsdelen og økonomiplanen er kommunens viktigste verktøy for å sikre god økonomisk planlegging og styring. Handlingsdelen skal vise kommunens prioriteringer og hva kommunen skal arbeide med i løpet av de neste fire budsjettår eller mer. Handlingsdelen angir ressursfordeling og spesifiserer resultatmål og/eller tiltak som er tenkt gjennomført for å følge opp målene i kommuneplanen.

De formelle kravene finner vi i PBL § 11-4 Revisjon av kommuneplanens samfunnsdel og kommunedelplan og rullering av handlingsdel og i kommunelovens § 44 Økonomiplan.

§ 11-4. Revisjon av kommuneplanens samfunnsdel og kommunedelplan og rullering av handlingsdel

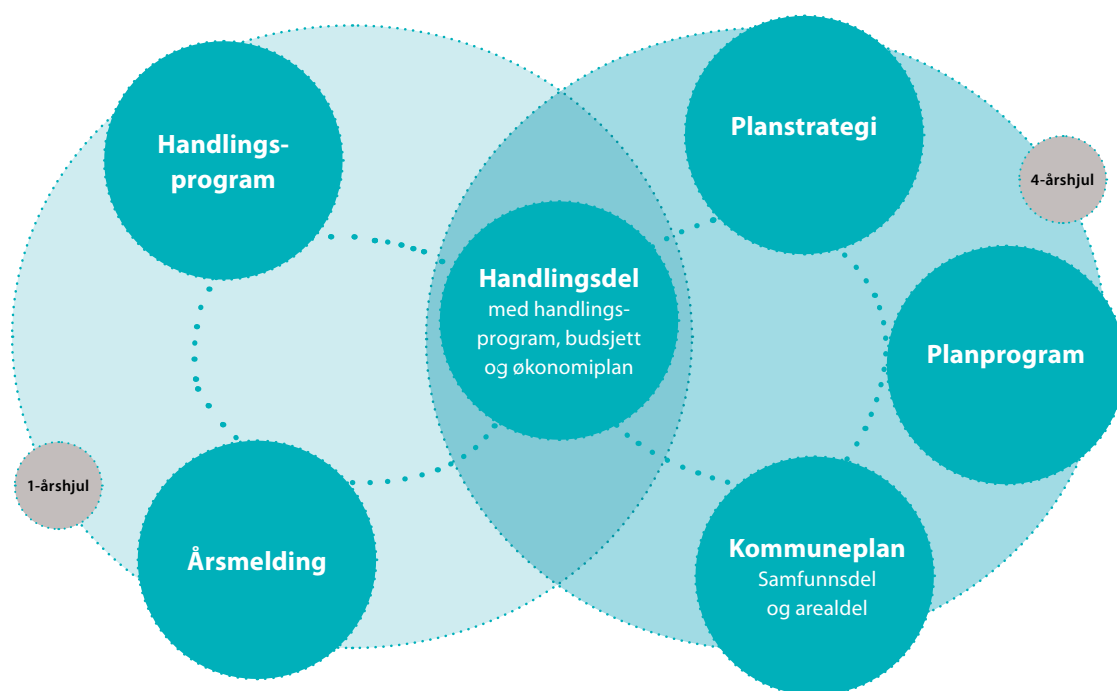
Ved revisjon av kommuneplanens samfunnsdel og kommunedelplaner gjelder bestemmelsene om kommunal planstrategi, jf. § 10-1, og om behandling av kommuneplan, jf. §§ 11-12 til 11-15.

For den årlige rullering av kommuneplanens handlingsdel, jf. § 11-1, skal kommunen innhente synspunkter fra berørte statlige og regionale

organer og andre som har ansvar for gjennomføring av tiltak i handlingsdelen. Forslag til vedtak i kommunestyret skal gjøres offentlig minst 30 dager før kommunestyrets behandling.

Kommunene har en plikt til å utarbeide en fire-årig plan for sin økonomi etter kommuneloven § 44. Planen skal inneholde en oversikt over forventede inntekter, bruken av midlene og prioriterte oppgaver.

Integrert kommuneplanlegging

Handlingsdelen konkretiserer handlingsmål og tiltak knyttet til samfunnsdelens visjoner, strategier og mål. Slik legges føringer for utviklingen i kommunen og grunnlaget for kommunens konkrete prioriteringer av ressurser, planleggings- og samarbeidsoppgaver innenfor kommunens handlingsrom de neste fire år. Gjennom denne konkretiseringen kan kommunens innbyggere lettere forstå prioriteringene i planen og planen blir mer operativ for kommunestyret.

Kommunen er ofte avhengig av rammebetingelser som er utenfor deres kontroll. For å klare å fange opp nye eller endrede behov er det viktig å ha et system for å oppdatere handlingsdelen slik at den ikke blir utdatert som styringsdokument. Derfor er det pålagt å gjøre årlig vedtak om oppdatering av kommuneplanens handlingsdel. Dette er også i samsvar med plikten etter kommuneloven § 44 som stiller krav til at økonomiplanen skal rulleres årlig. Ved den årlige rulleringen skal kommunen innhente synspunkter fra berørte statlige og regionale organer og andre som har ansvar for gjennomføring av tiltak i handlingsdelen.

Det er kommunestyret som vedtar kommuneplanens handlingsdel. Tilsvarende praksis er det for økonomiplanen etter kommuneloven § 44. For å oppnå en best mulig samordning av prosess og innhold legger lovverket til grunn at det er formannskapet som innstiller til det samlede planvedtaket også når kommuneplanene handlingsdel omfatter økonomiplanen. Kommunerådet innstiller i kommuner med parlamentarisk styreform.

Dersom arbeidet med økonomiplanen samordnes med kommuneplanens handlingsdel skal innstillingen til økonomiplan legges ut på offentlig ettersyn i minst 30 dager før kommunestyrets behandling. Dersom økonomiplanen ikke er en del av handlingsdelen er det kun krav om alminnelig ettersyn i minst 14 dager før behandling i kommunestyret. Kommunen står helt fritt til å velge om økonomiplanen samordnes med kommuneplanens handlingsdel eller om de skal være to selvstendige dokumenter.

Når arbeidet med kommuneplanens handlingsdel og økonomiplan integreres, forutsettes det at kravene i både plan- og bygningsloven og kommuneloven etterleves. Et viktig krav er at planleggingen av virksomheten skal skje innenfor kommunens økonomiske rammer.

Oppbygging av handlingsdelen

Handlingsdelen er en del av kommunens styringssystem og rulleres en gang i året. I forbindelse med rulleringen er det viktig å få til en god dynamikk for å vurdere utvikling og status, evaluere måloppnåelse og legge dette til grunn for ny handlingsdel. Videre bør kommunens rammebetingelser presenteres, både økonomiske og andre pålegg kommunen har å forholde seg til. Slik synliggjøres kommunens framtidige utfordringer. Det bør altså legges vekt på at leseren får en forståelse for kommunens status innenfor ulike områder og hvilke utfordringer kommunen økonomisk står overfor de neste fire årene.

En logisk oppbygging av handlingsdelen er viktig for å vise en klar sammenheng mellom samfunnsdelens visjoner, mål og strategier og hvordan disse følges opp i handlingsdelen. Når handlingsdelen gjenspeiler samfunnsdelen er det lettere for leseren å kjenne seg igjen og å finne fra til tiltak tilhørende et tema eller en sektor leseren har en spesiell interesse for. I tillegg er det en fordel at det er lett å finne igjen mål og tiltak fra kommuneplanen i andre planer, rapporter og rapporteringsverktøy. Oppbyggingen av handlingsdelen kan derfor med fordel avhenge av innretningen på samfunnsdelen.

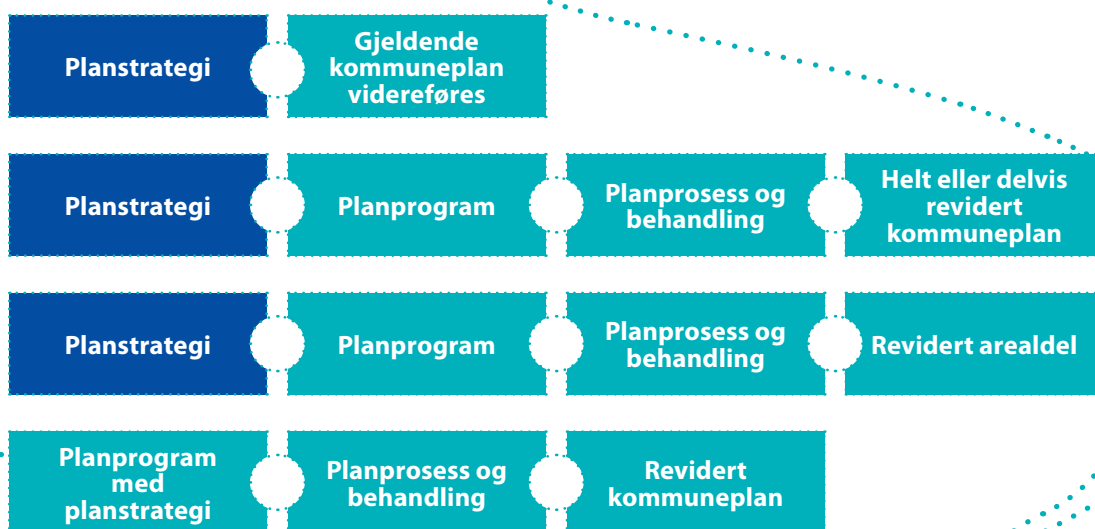
Kommuner med ulike behov har gjerne forskjellig struktur på samfunnsdelen:

- Egne kapitler for temaområder.
- Samfunnsdelen strukturert etter kommunesektorene.
- En kombinasjon hvor samfunnsdelen både har egne kapitler for temaområder og egne kapitler for sektorene.

Bevilgningsstruktur som føring for oppbygging av handlingsdelen

Bevilgningsstruktur kan også gi føringer for oppbygging av handlingsdelen. Dersom temaområdene bevilges budsjettmidler direkte, som deretter fordeles på de prioriterte tiltakene, vil det være oversiktlig om også handlingsdelen er innrettet etter temaområder. Men hvis de økonomiske ressursene blir bevilget og fordelt gjennom de ulike sektorenes rammer kan det være ryddig å strukturere handlingsdelen etter sektorområder. Dette bør gjenspeiles i kommunens helhetlige mål- og styringssystem.

Behovstilpasset revisjon av kommuneplanen

Formålet med handlingsdelen er å vise:

- Oversikt over nåværende status og rammebetingelser
 - Utviklingstrekk, status og evaluering av måloppnåelse innenfor ulike områder, satsningsområder eller sektorområder.
 - Rammebetingelser; økonomiske og andre pålegg kommunen må forholde seg til
- Prioriteringer og ressursfordeling (samordnet med økonomiplan)
- Utfordringer de neste fire år

Hvis handlingsdelen struktureres etter kommunens sektorområder kan det være hensiktsmessig at sektorenes budsjett og økonomiplan inkluderes i handlingsdelen. I planarbeidet er det da viktig å holde fokus på samspillet mellom kommuneplanens langsiktige mål og føringer for utvikling når det gjelder tjenesteområdenes satsninger i perioden, og at oppfølging av mål og strategier fra samfunnsdelen integreres i

budsjett og økonomiplan. Det er viktig å synliggjøre hvilke tiltak som er et resultat av satsninger i kommuneplanen og i tillegg vise hvilke temaområder tiltakene gjelder.

3.5 Styringssystem

Det er viktig at kommunen utvikler et mål- og styringssystem som er tilpasset egen kommune. Handlingsdelen er en del av kommunens styringssystem.

Systemet bør ha en klar sammenheng fra overordnet kommuneplan, handlingsdel, økonomiplan og ned til virksomhetsplan for de enkelte virksomheter. Denne sammenhengen bør være tydelig både for kommunens ansatte, kommunens politikere og for innbyggerne. For eksempel bør ansatte i som jobber med idrett og friluftsliv gjenkjenne mål fra samfunnsdelen i sin egen virksomhetsplan og oppleve at han/hun gjennom daglig arbeid bidrar til å oppfylle mål i samfunnsdelen.

Oppfølging

For å vurdere om vedtatte mål er nådd og om prioriteringer er fulgt opp er det viktig med en systematisk oppfølging av handlingsdelen og kommunens årsbudsjett (handlingsprogram). Oppfølging synliggjøres gjennom å rapportere status på handlingsmålene i kvartal- eller tertialrapporter og i årsmelding. For at dette skal fungere som et godt styringsverktøy for kommuneadministrasjonen og politikere er det en fordel at handlingsprogrammet inneholder både økonomi og styringsinformasjon i form av statistikk og nøkkeltall som er indikatorer på om utviklingen går i den retningen som er vedtatt. Disse vurderingene vil da være grunnlaget for den årlige rulleringen av handlingsdelen og bestemme hvordan arbeidet videre med å oppfylle forventninger og krav i kommuneplanen skal gjøres.

“Levende” styringssystem

I de fleste kommunene pågår en løpende utvikling av kommunens styringssystem. Det er en utfordring å få til gode målstrukturer, tydelig sammenheng mellom overordnede mål i kommuneplanens samfunnsdel og mer operative mål i den enkelte virksomhet. Det er også en utfordring å aktivt bruke resultatvurdering som grunnlag for rullering av kommunens plan-dokumenter. Men det er viktig å merke seg noen faktorer som er essensielle når man klarer å holde styringssystemet “levende”:

"Levende" styringssystem:

- gir den største muligheten for å bli mer effektiv og forutsigbar
- bedrer kvaliteten
- god ivaretagelse av myndighetskrav og kontinuerlig oppfølging av nye
- gjennom periodisk oppfølging får man full kontroll med den løpende utviklingen
- ha gode rutiner og verktøy for erfaringsoverføringer

For å oppnå dette er det viktig at man har et styringssystem som er tilpasset kommunen, godt forankret og ikke mer omfattende enn nødvendig. Et annet av suksesskriteriene er en god og etablert kommunikasjonskultur, samt tilstrekkelig opplæring på alle nivåer (dette er ofte undervurdert). Gjennom kontinuerlig oppfølging og etterlevelse av systemet, og gjennom dette et levende rapporteringssystem, vil man få i gang prosesser for forbedring snarest mulig. Dette fører videre til handling, som igjen fører til forbedringer og effektivisering.

Visjon (strategisk retning):

En visjon kan defineres som et bilde av en fremtidig, ønsket tilstand. En visjon er altså en slags fremtidsdrøm.

Mål:

- må kunne defineres konkret
- være målbart
- være oppnåelig og realistisk
- være tidsbestemt

Forskjellen
på visjon
og mål

MEDVIRKNING

Medvirkning i plan- og beslutningsprosesser er et grunnleggende demokratisk prinsipp som skal sikres for alle berørte interesser og myndigheter. Åpenhet, forutsigbarhet og medvirkning er nøkkelbegreper etter plan- og bygningsloven.

To hovedhensyn ligger til grunn::

1. Deltakelse og demokrati.
2. Bedre resultat av planleggingen.

I tillegg kan medvirkning bidra til å sikre gjennomføring ved at motstridende interesser synliggjøres tidlig i prosessen.

Ulike grupper som må vises særlig hensyn i planleggingen er vektlagt i formålsparagrafen § 1-1. Særlige hensyn er viktig for å gjøre samfunnet tilgjengelig for alle og for å unngå diskriminering. Universell utforming skal derfor ivaretas i planleggingen og i de enkelte byggetiltak (jf. § 3-1). Hensynet til barn og unges oppvekstvilkår er også gitt spesiell oppmerksomhet i loven.

Høy grad av involvering er en forutsetning for en vellykket planprosess. En god plan er avhengig av at aktuelle målgrupper blir trukket så mye som mulig med i planprosessen. Samtidig bør de som har ansvar for planprosessen styre medvirkningen slik at den gjennomføres med god struktur.

kommunen har et særlig ansvar for å sikre aktiv medvirkning fra grupper som krever spesiell tilrettelegging for å kunne delta, herunder barn og unge

Det er kommunen som skal legge til rette for hvordan organisasjoner og enkeltpersoner skal involveres i planarbeidet for å få de nødvendige debatter og innspill. Ambisjonsnivået på medvirkningsopplegget må tilpasses kommunens ressurser og hva som er realistisk å gjennomføre. Det er viktig å legge opp til at hovedtyngden i medvirkningsopplegget skjer tidlig i planprosessen, da mulighetene for konstruktive innspill etter all sannsynlighet er størst.

Arena for dialog

Arenaer for dialog kan være:

- åpne folkemøter, gjerne i samarbeid med Idrettsrådet
- dialogmøter med ulike brukergrupper; på skoler, ungdomskubbene, eldresenter, lag og organisasjoner som ikke er tilknyttet idretten eller friluftslivet
- talspersoner for grupper med spesielle behov (barn, eldre, funksjonshemmede)
- intervjuundersøkelser
- framtidsverksteder /idèdugnader
- åpne dager på plankontoret
- dialog via internett

4.1 Hvordan medvirke

For å sikre medvirkning er det nødvendig å opprette møteplasser for meningsutveksling og samarbeid.

Planmyndigheten skal gjennom hele planarbeidet sørge for åpen, bred og tilgjengelig medvirkning i lokalsamfunnet og dialog med organiserte og uorganiserte interesser. Planmyndigheten skal tilstrebe størst mulig offentlighet og reell medvirkning i planprosessene. Plikten for å tilrettelegge for aktiv medvirkning er altså den samme for private forslagsstillere som offentlige myndigheter.

Arenaer for
offentlighet
og
informasjon

Arenaer for offentlighet og informasjon kan være:

- internett
- informasjon/utstillinger på lett tilgjengelige steder i lokalsamfunnet (bibliotek, idrettshall, kommunehuset)
- egne brosjyrer om planarbeidet
- invitasjon til åpne dager på plankontoret
- høringer / konferanser

Kommunens særskilte ansvar for medvirkning fra barn og unge

Det følger av § 5-1 andre ledd at kommunen har et særlig ansvar for å sikre aktiv medvirkning fra grupper som krever spesiell tilrettelegging for å kunne delta, herunder barn og unge. Grupper og interesser som ikke er i stand til å delta direkte, skal sikres gode muligheter for medvirkning på annen måte. Det dreier seg her om den særlige utfordringen som ligger i å oppnå medvirkning fra interesser og hensyn som ikke har klare talspersoner gjennom etablerte organisasjoner, og andre grupper som krever spesiell tilrettelegging. Dette kan for eksempel gjelde barn i et område, personer med nedsatt funksjonsevne, personer med fremmedkulturell bakgrunn, eller andre personer eller grupper med særlige behov.

Det er viktig at det er bevissthet om slike forhold, slik at ikke de organiserte interessene blir urimelig dominerende i planprosessene i forhold til de som ikke er organisert.

Ulike typer og metoder for medvirkning

Barn og unge trenger informasjon på en rekke områder. Dersom barn og unge skal få utbytte av offentlig informasjon, må informasjonen legges til rette målgruppene. Deltakelse og medbestemmelse styrkes gjennom økt informasjonstilgang og tilgjengelige kommunikasjonskanaler. Flere kommuner har blant annet opprettet egne sentre for ungdomsinformasjon eller egne nettsider for barn og unge.

Barn og unges muligheter for deltagelse og medvirkning i planarbeid varierer, men mange kommuner og fylkeskommuner har gode prosesser. Det er mange måter å involvere barn og unge på, og det finnes mange metoder for medvirkning.

Arenaer for
medvirkning
og dialog

Arenaer for medvirkning og dialog spesielt for barn og unge kan være:

- barne- og ungdomsråd, barnas/ungdommens kommunestyre, ungdomsrepresentanter i idretten
- kontaktutvalg mellom barn/ungdom og politikere
- kommunale elevråd
- erfarne barnerepresentanter
- skole og undervisning (ved å knytte planprosesser og medvirkning til ulike fag som samfunnsfag, naturfag, historie osv.)

Barn og unge skal ha mulighet til å delta i planprosessen, og det må legges spesielt til rette for dette. Barnetråkk-registreringene er et eksempel på hvordan man kan få fram barns egne meninger, noe som er nødvendig for å få en plan-sak tilstrekkelig belyst, jf forvaltningslovens § 17.

Aenaer for medbestemmelse

Arenaer for medbestemmelse kan være:

- representanter for de viktigste interessegruppene deltar i plan- eller arbeidsgruppen
- ulike grupperinger innenfor feltet får ansvar for utarbeidelse av deler av planen.

Det er viktig at de planansvarlige viser at innspill og synspunkter tas på alvor for å kunne stimulere til medvirkning i neste runde. Dette krever at de som har kommet med innspill i planprosessen bør få tilbakemelding om hvordan innspillene er benyttet.

Å sikre at barn og unge blir hørt i lokale beslutningsprosesser må bli så godt innarbeidet at dette blir en del av kommunenes ordinære arbeid på alle nivå.

Rikspolitiske retningslinjer for å styrke barn og unges interesser i planleggingen stiller følgende krav til den kommunale planleggingsprosessen:

Kommunen skal:

1. Vurdere konsekvenser for barn og unge i plan- og byggesaksbehandlingen etter plan- og bygningsloven.
2. Foreta en samlet vurdering av barn og unges oppvekstmiljø for å innarbeide mål og tiltak i kommuneplanarbeidet.
3. Utarbeide vedtekster, bestemmelser og retningslinjer om omfang og kvalitet av arealer og anlegg av betydning for barn og unge som skal sikres i planer der barn og unge er berørt.
4. Organisere planprosessen slik at synspunkter som gjelder barn som berørt part kommer fram og at ulike grupper bar og unge selv gis anledning til å delta.

Medvirkning fra Idrettsrådet

Idrettsrådet (IR) er i følge NIFs lov idrettens høyeste myndighet i kommunen. Det er opprettet for at idrettslagene skal ha sitt eget fellesorgan i kommunen, valgt av dem selv. IR skal samordne, prioritere, fremme og følge opp lagenes interesser og behov overfor kommunen og koordinere virksomheten lagene imellom. For å kunne sikre en god kvalitet på planen er det viktig at IR deltar aktivt og tar initiativ under hele planprosessen. Dersom det er nedsatt en arbeidsgruppe for å utarbeide planen bør en eller flere fra IR sitte i denne.

Medvirkning fra friluftslivsorganisasjoner

Friluftsliv er en viktig kilde til fysisk aktivitet og rekreasjon. I et videre perspektiv er friluftsliv en sentral del av den norske kulturarven og en

kilde til flotte naturopplevelser. Samarbeidet med friluftssinteressene i kommunen blir derfor viktig. I motsetning til den organiserte idretten er friluftslivet ikke organisert i lokallag i alle landets kommuner. Friluftslivets fellesorganisasjon (FRIFO) består av 15 store friluftssorganisasjoner. Ca. 4685 lokale lag og foreninger er tilsluttet organisasjonene i FRIFO. Hovedoppgaven til FRIFO er å være talerør for friluftssinteressene, herunder peke på viktigheten av stimulering og motivering til et aktivt friluftsliv og å verne om allmennhetens rett til bruk av fri natur. FRIFO arbeider for å etablere regionale

184 av landets kommuner er tilknyttet Friluftsrådenes Landsforbund (FL), som sammen med 140 ulike organisasjoner er organisert i tilsammen 20 interkommunale friluftsråd (2012).

Medvirkning fra andre frivillige organisasjoner

I de fleste kommuner er det en rekke frivillige organisasjoner utenom idrettslag og friluftsforslag som har interesser i planarbeidet. Disse kan være helseorganisasjoner, funksjonshemmedes interesseorganisasjoner, velforeninger og borettslag, grunneierlag, utmarkslag og fjellstyre, Det frivillige skyttervesen m.v.

Barns bruk av nærområdet – barnas arealbruk

Det er voksne fagfolk som arbeider med arealplanlegging i kommunen og det er voksne politikere som vedtar planene. De fleste planene har konsekvenser for barn og unge. Det er viktig at både planleggere og politikere har kunnskaper om hvordan barn og unge bruker og beveger seg i nærmiljøet. Med andre ord barnas arealbruk i kommunen.

Det er planleggenes ansvar å synliggjøre dette i saksframstilling og kartgrunnlag i plan- og byggesaker, slik at politikerne har god kunnskap om saken før vedtak fattes, jf. forvaltningslovens § 17, og forskrift om konsekvensutredninger § 1.

Barn og unge vet selv best hvilke arealer de bruker. Registreringene er viktige fordi de er basert på barns og unges egne kunnskaper. Ved å dokumentere egen arealbruk på denne måten, gir barn og unge en stemme i planprosessen og kan medvirke i beslutninger som berører dem. Registreringene gir planleggere og lokalpolitikere oppdatert og reell informasjon fra eksperter på uteromsbruk.

Barnetråkk – metode for barns dokumentasjon av bruk og opplevelse av nærmiljøet

Barnetråkk er en metode for å dokumentere arealbruk. Barn og unge viser sin bruk av arealene i kommunen (eller deler av kommunen) - her og nå - ved å tegne dem på et kart. Det kan være grønne naturområder som brukes til skigåing, aking, skøyting og klatring. Og det kan være grå asfaltflater i sentrumsnære områder, gater, gang- og sykkelstier mv som brukes til tau- og strikkehopping, skating, ballspilling og 24 sykkeltriksing. Metoden er primært tilrettelagt for barn fra ca. 8 - 13 år. Den er enkel å gjennomføre.

Digitalt Barnetråkk

Norsk Form har i samarbeid med Statens kartverk utviklet en forenklet metode for å registrere hvor barn og unge ferdes. Metoden heter Digitalt barnetråkk, og er nå tilgjengelig for alle norske kommuner. «Veilederen digitalt barnetråkk 2010»

5

PLAN FOR IDRETT, FYSISK AKTIVITET OG FRILUFTSLIV

Anlegg for idrett, fysisk aktivitet og friluftsliv som det søkes spillemidler til må være innarbeidet i en kommunal plan. Det er ingen formelle krav til utforming av planen, slik at kommunen kan velge metode for utarbeidelse som passer dens struktur. Men prosessen og planen skal følge plan- og bygningslovens bestemmelser. Planen kan være selvstendig eller den kan inngå i et annet av kommunens plandokumenter. Det sentrale er at anlegg og andre tiltak skal være innarbeidet i en strukturert plan for området.

5.1 Mål og strategier for kommunens idretts- og friluftslivspolitik

Planen må være underlagt politisk styring i kommunen. Hensikten med planen er å ha en politisk vedtatt og oppdatert langsiktig plan for utvikling av idrettsanlegg i kommunen. Brukere av planen er i tillegg til politikere, ansatte i administrasjonen, idrettsorganisasjoner og engasjerte innbyggere. Det er viktig at planen presenteres på en ryddig og systematisk måte som også reflekterer planprosessen som blir beskrevet i det etterfølgende. Den må også organiseres og presenteres slik at det blir lagt til rette for god løpende resultatvurdering, revidering og rullering.

Utforming av mål, og strategier for å nå målene, er en vesentlig del av den kommunale planprosessen. Arbeidet må derfor gis høy prioritet i planarbeidet.

Strategisk retning (visjon/hovedmål)

Strategien skal formuleres slik at den underbygger statlige og fylkeskommunale føringer. Den skal legge grunnlaget for en langsiktig politikk i kommunen innenfor feltet idrett og fysisk aktivitet og de konkrete målene man utformer underveis. Det er ønskelig med en bredest mulig politisk debatt i oppstartsfasen av arbeidet med planen, og at resultatet av denne debatten synliggjøres i plandokumentet. Det må utformes langsiktige verdiorienterte hovedmål for planen. Gjennom delmål kan kommunen peke på viktige utfordringer for å styre utviklingen mot hovedmålet. Delmål vil ofte indikere virkemidler og være nært knyttet til strategien.

Målformulering vil i praksis være nært knyttet til behovsanalysene.

Ved siden av å være et styringsredskap for politikerne benyttes planen i administrasjonens daglige oppfølging av feltet idrett og fysisk aktivitet, herunder friluftsliv

Målutforming

Hovedutfordringen for kommunens politikk innenfor feltet idrett og fysisk aktivitet ligger i å få til en utvikling som arbeider mot hovedmålet. Det må derfor utformes en rekke mål eller en arbeidsplan, for hvordan strategien/visjonen skal nås. Tiltaksbeskrivelser, eller delmål, må være nøkterne, konkrete og målbare slik at det er lett å etterprøve dem i en evalueringsprosess.

5.2 Minstekrav

Kulturdepartementet har følgende minstekrav til planens innhold:

- Målsetting for kommunens satsing på idrett og fysisk aktivitet, herunder friluftsliv.
- Målsetting for anleggsutbygging og sikring av arealer for idrett og friluftsliv.
- Resultatvurdering av forrige plan, med statusoversikt.
- Vurdering av langsiktige og kortsiktige behov for både anlegg og aktivitet.
- Det skal gjøres rede for sammenhengen med andre planer i kommunen.
- Prioritert handlingsprogram for utbygging av idretts- og friluftsanlegg.
- Oversikt over forventede kostnader knyttet til drift og vedlikehold av planlagte anlegg.
- Uprioritert liste over langsiktige behov for anlegg.
- Lokaliseringen av eksisterende og planlagte anlegg, områder for friluftsliv og arealbehov for planlagte anlegg og friluftslivsområder bør framgå av relevante kart.

Minstekrav

5.3 Oppfølging av planen

Ved siden av å være et styringsredskap for politikerne benyttes planen i administrasjonens daglige oppfølging av feltet idrett og fysisk aktivitet, herunder friluftsliv. Punkter som er mangelfulle, eller mangler helt i planen, skal registreres fortløpende, slik at de kan inngå ved første rullering.

5.4 Rullering av handlingsprogram

Det kan vise seg nødvendig å gjennomføre en rullering av handlingsprogrammet i løpet av planperioden, ofte hvert år som følge av endret framdrift på aktuelle tiltak og prosjekter. Rulleringen kan innebære endringer i prioriteringer, og anlegg fra planens langsiktige del kan overføres til handlingsprogrammet. Mindre anlegg som for eksempel nærmiljøanlegg og mindre ordinære anlegg, kan tas inn i planen og innarbeides i handlingsprogrammet. *Mindre ordinære anlegg* i denne sammenheng kan være anlegg som i tilskuddordningen av spillemidler kommer inn under ordningens hovedregel for tilskudd, som pr 2013 gir mulighet for tilskudd på 1/3 av kostnadene, med maksimalt tilskuddsbeløp på kr 1 000 000.

Rullering av handlingsprogrammet skal gjennomføres med medvirkning av aktuelle brukergrupper og politisk vedtak.

5.5 Revisjon av planen

Med revisjon menes en fullstendig gjennomgang av planen med saksbehandling etter plan- og bygningslovens bestemmelser. Revisjon skal normalt gjennomføres en gang i hver planperiode. Når det oppstår behov for å gjøre vesentlige endringer av planen, skal dette behandles på samme måte som revisjon av planen (f.eks. at helt nye større anlegg, eller anlegg som ikke er i samsvar med planens målsettinger, tas inn).

5.6 Drift og vedlikehold

Handlingsprogrammet skal inneholde forventede årlige kostnader for forvaltning, drift og vedlikehold av de ulike anleggene (FDV-kostnader). Tiltakshaver, enten det er kommune, idrettslag eller andre virksomheter, er ansvarlig for å utarbeide realistiske tall.

Likeens skal det angis i handlingsprogrammet hvordan FDV-kostnadene forutsettes finansiert. Dersom dette er kommunale midler må dette innarbeides i kommunens driftsbudsjett, dersom dette er idrettslagsmidler må det vurderes om idrettslaget har økonomi til å bære disse kostnadene over lengre tid. Det er viktig å tenke langsiktig, og verdiene av dugnadsinnsats, sponsor-midler etc. må ikke overvurderes.

FDV-kostnader og finansiering av disse er en viktig del av grunnlaget for beslutning om et anlegg skal bygges.

5.7 Helsefremmende og forebyggende arbeid

Å bruke fysisk aktivitet i det forebyggende helsearbeidet blir en stadig mer utbredt strategi. Planen for idrett og fysisk aktivitet kan også omfatte dette feltet. I flere fylker har kommuner gjennom folkehelseiltak lagt til rette ulike aktiviteter for aktuelle grupper. I disse kommunene brukes «Plan for fysisk aktivitet» som et viktig styringsverktøy for tiltakene.

FORSLAG TIL DISPOSISJON

1 Forord

2 Sammendrag

3 Innholdsfortegnelse

Videre kan planen bygges opp med følgende innhold:

4 Innledning og bakgrunn for planen

Henvising til formelle krav til kommunal planlegging, kommunens mål og krav om planlegging for tildeling av spillmidler til anlegg for idrett og fysisk aktivitet.

5 Utviklingstrekk i kommunen (kommuneplanens samfunnsdel)

Relevant informasjon fra kommuneplanens samfunnsdel tas inn i planen som grunnlagsdokumentasjon. Demografiske data og utviklingstrekk innenfor helse- og oppvekstsektoren er spesielt viktig.

6 Kommunens idretts- og friluftspolitikk

Politikkutformingen på feltet nedfelt i verdiorienterte hovedmål, delmål og strategier.

7 Resultatvurdering av forrige plan

Ved revisjon av plan for idrett og fysisk aktivitet er det nødvendig å foreta en resultatvurdering av den fireårsperioden som er tilbakelagt. Dette for å oppsummere utviklingen i perioden, redegjøre for hva som er gjennomført, og for å drøfte hvordan planen har fungert som politisk og administrativt

styringsverktøy. Ved hver revisjon skal det foretas evaluering med en kort beskrivelse av måloppnåelse og resultatvurdering av forrige planperiode. Denne bør inneholde:

- En kort beskrivelse av utviklingen i kommunen i perioden.
- Det bør gjøres rede for hva som er gjennomført/ikke gjennomført ut fra de politiske vedtak som er gjort.
- Det bør gis en beskrivelse av hvordan planen har fungert som politisk og administrativt styringsredskap.
- Kommunen bør for sin egen del følge opp med årlige resultatvurderinger som grunnlag for utvikling av kommunens økonomiplan og årsbudsjett.

Dette bør gjøres i samråd med idrettsrådet og andre involverte parter.

8 Forhold til andre deler av kommuneplanen

Planen skal samordnes med de andre kommunale planene for å sikre en helhetlig planlegging i kommunen, jf. pbl § 3-1 2. ledd. Det er særlig viktig å vise at arealbehovene for idrett og friluftsliv er tatt med som innspill til kommuneplanens arealdel og at de vedtatte tiltak følges opp i handlingsdelen og økonomiplanen.

9 Planprosessen

Prosessen skal beskrives for å vise at kommunen har gjort planarbeidet slik plan- og

byggningslovens bestemmelser sier. Det er viktig å formidle medvirkning har funnet sted. I tillegg bør det fremkomme hvorvidt fylkeskommunen/ offentlige myndigheter og andre organisasjoner har tatt del i prosessen.

10 Beskrivelse av nåsituasjonen for kommunen

Oversikt og vurdering av idrettslige og andre fysiske aktiviteter, herunder friluftaktiviteter og anlegg (inkl. anlegg og områder for friluftsliv og nærmiljøanlegg)

11 Vurdering av aktivitet og fremtidige behov

Vurderingen av aktivitets-situasjonen skal presenteres som et grunnlag for behovene for både organisert og uorganisert aktivitet foreslått i tiltaksplanen. Ut fra den behovsanalyse som det er redegjort for i kap. 6, vil den enkelte kommune vurdere de ulike aktivitetstiltak som skal prioriteres de nærmeste 4 år. Tiltakene kan føres opp skjematisk. Ansvarlig organisasjon eller etat skal komme klart fram. Planen må inneholde en diskusjon om hvilke målsettinger kommunen har for satsing på idrett og fysisk aktivitet, herunder friluftsliv.

12 Handlingsprogram for anlegg og planlagt gjennomføring

Skjematisk oppsett som viser planlagte anleggstiltak som er vedtatt. Koordinering og tydeliggjøring av ansvar er avgjørende. Kostnader

forbundet med drift og vedlikehold tas inn. Vedlagte skjema kan benyttes. Handlingsprogrammet tar utgangspunkt i

- Vurdering av nye behov for anlegg og områder, prioritert etter mål og strategier, med grunnlag i behovsvurderinger på aktivitetssiden.
- Rammebetingelser ut fra kommunens økonomiske evne (økonomiplan) og øvrige betingelser som er lagt for tildeling av offentlige bevilgninger.
- Ivaretagelse av allmennhetens rettigheter og behov knyttet til utøvelse av friluftsliv.
- Kommunens utbyggingsplaner og øvrige arealplaner.

Handlingsprogrammet utformes med skjematisk oppstilling, som vist i eksempelet vedlegg 1. Ut fra hva som er mest hensiktsmessig for kommunen, bør det utarbeides separate skjema for de ulike søknadsgruppene; ordinære anlegg og nærmiljøanlegg. Handlingsprogrammet skal årlig vurderes etter en samlet vurdering av framdriften for de ulike tiltak, og eventuelle nye forutsetninger og behov.

Større nærmiljøanlegg med total kostnadsramme over kr 600 000 skal være del av en vedtatt kommunal plan som omfatter idrett og fysisk aktivitet. Utbygging av nærmiljøanlegg for fysisk

aktivitet bør gjøres i samsvar med vedtatte målsettinger, og derfor bør også mindre nærmiljøanlegg være omtalt i en kommunal plan.

Anlegg og områder for friluftsliv behandles sammen med kategorien ordinære anlegg.

Følgende opplysninger bør framgå for hvert anlegg:

- prosjektets navn
- tiltakshaver
- lokalisering av anlegget eller området
- beregnet totalkostnad
- beregnede rammer for finansiering
- stipulerte kostnader for drift og vedlikehold
- beregnet anleggsstart

Finansieringen vil normalt skje med følgende kapitalkilder:

- kommunale tilskudd
- tilskudd fra spillemidlene
- egenkapital
- dugnad/gaver/rabatter
- lån

I handlingsprogrammet skal ulike finansieringskilder føres til de år investeringen er planlagt. Det må tydelig framgå hvorvidt investeringen er foreslått under forutsetning om tildeling av spillemidler.

13 Langsiktig del

Liste over uprioriterte idrettsanlegg og områder for friluftsliv.

Planens langsiktige del (vanligvis 12 år) skal inneholde en liste over uprioriterte anleggsprosjekter i tillegg til

de utbyggingsoppgaver som omfattes av handlingsprogrammet.

Anleggene på den langsiktige delen skal føres opp etter behovsanalyse tuftet på kjente data om utviklingen i kommunen.

Det er viktig at den langsiktige delen ses i sammenheng med kommunens overordnede arealplanlegging, spesielt i forhold til nye utbyggingsområder, og at det sikres areal til idretts- og frilftsaktiviteter.

Når kommunen får oversikt over kostnadene forbundet med de ulike anlegg i den uprioriterte lista, bør dette føres opp ved den årlige rulleringen.

14 Kart

Det er ønskelig at kart som viser ulike typer anlegg og områder inngår som en del av plan for idrett og fysisk aktivitet. Særlig er det viktig at planen inneholder oversiktskart med planlagte anlegg og områder, som viser både idrettens og friluftslivets arealbehov. Kartet bør samordnes med grønnstrukturplan eller andre relevante planer innen kommunen, og bør være samordnet med kart som viser kommuneplanens arealdel.

Kartdata kan hentes fra idrettsanleggsregisteret. Kartsymboler bør være i samsvar med kartverkets symboler.

REGISTRERING AV AKTIVITET OG ANLEGG – OG VURDERING AV NYE BEHOV

I idrettsanleggsregistreret er det registrert ca 30 000 anleggssteder med ca 52 000 eksisterende anleggsenheter. Sett i sammenheng med landets innbyggertall er anleggsdekningen generelt sett god. I planene må det derfor fokuseres på å vurdere det virkelige behovet for videre utbygging, i samsvar med de aktiviteter som drives og som vil bli etterspurt i årene som kommer. Det bør også diskuteres hvilke andre virkemidler enn anlegg som vil kunne stimulere til aktivitet.

Ved vurdering av aktivitets- og anleggs-situasjonen er det viktig å vite hvem vi planlegger for. Plan for idrett og fysisk aktivitet bør derfor inneholde en fremstilling av kommunens befolkningsdata. Ved siden av registrering av innbyggere som er fysisk aktive er det ikke minst viktig å få kjennskap til gruppen inaktive. Befolkningsdata og registrering av aktive/inaktive danner grunnlaget for vurdering av nåsituasjonen.

I planene må det derfor fokuseres på å vurdere det virkelige behovet for videre utbygging, i samsvar med de aktiviteter som drives og som vil bli etterspurt i årene som kommer

6.1 Registrering av aktivitet

Registrering og undersøkelse av dagens aktivitetssituasjon skal danne grunnlag for målformuleringer, utarbeidelse av strategier for kommunens engasjement på aktivitetssiden og for vurderinger av anleggsbehovet i kommunen.

Organisert idrett

Organisert aktivitet i organisasjonsledd i Norges idrettsforbund og olympiske og paralympiske komité registreres av hvert enkelt lag og samordnes av idrettsrådet. Relevante opplysninger om lagene er:

- Medlemskap i ulike aldersgrupper, f.eks. inndelt i barn inntil 12 år, ungdom 13-19 år, voksne og eldre.
- Kjønnssfordeling.
- Hvilke aktivitetsformer/idrettsgrener som drives.
- Hvilke aktiviteter de enkelte grupper ønsker.

I tillegg må andre organisasjoner som driver organisert fysisk aktivitet, eksempelvis Det frivillige skyttervesen, jeger- og fiskerforeninger og turistforeninger, tas med i registreringen.

Egenorganisert fysisk aktivitet

Å innhente eksakte tall for egenorganisert aktivitet kan være vanskelig. Men kommunen bør skaffe seg et bilde av hvilke typer aktiviteter som utøves, og hvor dette skjer.

Registreringer kan være:

- Kommunen kan sende såkalte trimlogger eller trimdagbøker til tilfeldig utvalgte innbyggere, der disse blir bedt om å føre trimregnskap for en uke eller en måned.
- Det kan legges ut enkle spørreskjemaer eller dagbøker på utfartshytter, fjelltopper og på ulike typer idrettsanlegg og skoler.
- Punktregistreringer kan gjøres med mobile tellerkorps, eller med automatiske turtellere (radar).
- Registrering av hvilke aktiviteter som foregår i åpne anlegg.

Den viktigste kilden til innhenting av informasjon vil nok likevel være gjennom dialog med planprosessens deltakere.

En bred prosess vil kunne bidra til en god oversikt over kommunens aktivitetsspekter.

6.2 Vurdering av aktivitetsbehovet

En behovsanalyse for tilrettelegging for idrett og fysisk aktivitet skal legge grunnlag for hvilke tiltak kommunen velger å satse på. Sentrale oversikter og spørsmål i en slik analyse vil for eksempel være:

- Hvilke grupper har kommunen et spesielt ansvar for når det gjelder tilrettelegging for idrett og fysisk aktivitet? En helsestatus for kommunens innbyggere bør i denne sammenhengen foreligge.
- Hvilke enkle tiltak ønsker de ulike gruppene?
- Hvilke instanser og hvilke anlegg i kommunen kan bidra ved tilrettelegging?
- Hvem driver allerede med tilrettelegging for fysisk aktivitet, og hvem kan sette i gang nye prosjekter?

6.3 Registrering av anlegg og områder

Ved registrering av eksisterende idrettsanlegg bør kommunen for hvert enkelt anlegg legge vekt på:

- mangler og behov for utbedringer
- tilrettelegging for funksjonshemmede
- registrering av hvilke aktiviteter som foregår i anlegget
- drift og vedlikehold

Ved registreringen bør kommunen se på utnyttelsen av anleggene. Kartlegging av uutnyttet kapasitet er viktig for å få frem det reelle anleggsbehovet.

Registrering av idrettsanlegg

I 1997 ble «Kulturdepartementets register for idrettsanlegg og spillemiddelsøknader» opprettet. Registeret omfatter i prinsippet alle idretts- og friluftslivsanlegg i Norge, samt alle tildelinger av spillemidler og andre tilskudd av offentlige midler til anlegg innen kultursektoren som er formidlet av Kulturdepartementet. Informasjon om alle registrerte anlegg er tilgjengelig på www.idrettsanlegg.no.

Kommunen anbefales å benytte data fra anleggsregisteret for dokumentasjon av idrettsanleggene i den kommunale planen for idrett og fysisk aktivitet. Data kan hentes ut ved at kommunen har egen tilknytning til anleggsregisteret. Det er utarbeidet ulike standard-rapporter fra registeret. Data kan forøvrig hentes ut på en mer generell basis og bearbeides til rapporter og tabeller etter eget ønske. Det er en enkel operasjon å ta ut rapporter fra registeret, noe som normalt vil gi en betydelig arbeidsbesparelse i forhold til å utarbeide egne oversikter. Dataene skal årlig oppdateres av kommunene. I tillegg pågår det et kontinuerlig

arbeid med kvalitetssikring, oppdatering og videreutvikling av registeret.

I anleggsregisteret er anleggene inndelt i:

- klasser (nasjonalanlegg, ordinære idrettsanlegg og nærmiljøanlegg)
- kategorier (fotballanlegg, skianlegg, motorsportsanlegg osv.)
- ulike anleggstyper (kunstgressbane, hoppbakke, go-cart osv.)

De ulike anleggene er registrert med karakteristiske mål, eierforhold, kartreferanser, tildelte spillemidler m.m.

Registrering av friluftslivsanlegg - og områder

En rekke områder og anlegg for friluftsliv er og så registrert i anleggsregisteret. Det dreier seg i hovedsak om tilrettelagte badeplasser, turhytter, turveier og områder som er spesielt regulert til friluftsliv. Kriteriet for å registrere f.eks. en badeplass i anleggsregisteret vil være at det er gjort spesielle tilretteleggingstiltak på stedet, i form av toaletter, brygger, tilrettelegging for funksjonshemmede m.v. Dette er tiltak som vanligvis er knyttet til offentlige tilskuddsordninger.

Det er en del variasjon fra kommune til kommune i hva som er registrert av anlegg for friluftsliv i forhold til det som er registrert når det gjelder idrettsanlegg. Bruk av data fra registeret kan dermed kreve noe større innsats for å få et tilfredsstillende bilde av friluftslivsanleggene i kommunen.

6.4 Vurdering av anleggs- og arealbehovet

En behovsanalyse for anleggsutbyggingen må gjøres med bakgrunn i behovsanalysen for aktivitet. Behovsanalysen for anlegg skal ligge til grunn ved utarbeidelse av handlingsplanen. Sentrale spørsmål i en slik analyse vil for eksempel være:

- Hvilke anleggstyper etterspørres av ulike grupper?
- Ønsker man nye grupper inn i anleggene?
- Hvem vil bruke anleggene i fremtiden, og hvilke endringer vil dette medføre for anleggene?

Idrettsanlegg og arealbehov

Rehabilitering av anlegg inngår i søknadsgruppen ordinære anlegg. Kommunene bør legge vekt på rehabilitering av eldre anlegg i planarbeidet.

Kommunen bør være en pådriver for å legge til rette for aktivitet i nærmiljøet gjennom planlegging og bygging av nærmiljøanlegg. I planen for idrett og fysisk aktivitet bør kommunen gjøre en behovsvurdering innenfor de ulike lokalmiljøer eller skolekretser i kommunen, og på bakgrunn av dette forme en strategi for lokalisering og utbygging av nærmiljøanlegg. Ved siden av idretten kan velforeninger og andre organisasjoner være viktige medspillere i dette arbeidet.

Friluftslivets anleggs- og arealbehov

En forutsetning for friluftsliv er tilgang på små og store naturområder, både i byggesonen, ved sjøen, i skogen og på fjellet. Kommunene har en viktig rolle i å ta vare på disse arealene. Kommunene tilrås derfor spesielt å drøfte arealproblematikken i landbruks-, natur- og friluftsområdene (LNF-områdene) med tanke på utøvelse av friluftslivet. I slike områder kan det under planprosessen fremkomme ønsker om større anlegg (f.eks. alpinanlegg, golfbane m.v.) som har sammenheng med aktiviteter i natur- og friluftsområder. Slike anlegg kan kreve en omfattende planprosess, og ofte utarbeidelse av egen reguleringsplan.

Det er ikke anledning til å underinndele LNF-områdene i enkelte kategorier med juridisk bindende virkning. Som informasjon/retningslinjer kan det angis særskilte interesser knyttet til området. En kan ikke legge bindende restriksjoner på f.eks. landbruksvirksomhet i et LNF-område. Imidlertid kan kommunen markere hvilke interesser som er mest framherskende, og gi signaler om dette til bruk i enkeltsaker ved å vise til eget temakart.

I bykommuner og større tettsteder med omland kan problematikken omkring markagrense være aktuell å ta opp som tema i plan for idrett og fysisk aktivitet, i den grad områdene omkring byen er nære friluftsområder for befolkningen. I planen er det viktig å kunne dokumentere dette i et langsiktig perspektiv, og eventuelt foreslå en framtidig grense mellom byggeområder og LNF-områder dersom dette ikke allerede er endelig avklart i kommuneplanens arealdel. Dette vil da bli innspill til neste revidering av kommuneplanens arealdel.

VEDLEGG 1

Eksempel på oppbygging av prioritert handlingsprogram

Prioritert handlingsprogram 2014 - 2017										Finansiering (i 1000 kr)														
Anleggstype	Prosjekteier	Sted	Prioritet/ kategori	Bygge- start	Mål/ størrelse	Drift pr år		kostnad anlegg	2014			2015			2016			2017						
						km	pm		km	sm	pm	km	sm	pm	km	sm	pm	km	sm	pm				
Flerbrukshall	[Navn på idrettslag]	[Anleggssted]	1	2014	44x22	800		22193	7393	3800		7000	4000	500										
Swømmebasseng	[Navn på kommune]		2	2014	25x8	3000		18907	6379	3000		6000	3528											
Aktivitetsplass			3	2014	20x30		10	70	15	35	20													
Klatrevegg			4	2014	2x4		20	133		66	67													
Rehab. gymsal			5	2015	20x10	50		300				100	140	60										
Kunstgress rehab.			6	2016	100x64	50	10	2500							1100	1000	400							
Bmx bane			7	2017	1 km		40	400									50	200	150					
			Sum investeringer og drift 2014 - 2017:				3900	80	44503	13787	6901	87	13100	7668	560	1100	1000	400	50	200	150			

km = kommunale midler

pm = private midler

sm = spillemidler

alle beløp i 1000 kr

VEDLEGG 2

Eksempel på program for uprioritert langtidsplan

Anleggstype	Prosjekter	Sted	Periode	Mål	Stipulert kostnad (i 1000 kr)	Antatt driftskostnad pr år	Antydte finansiering (i 1000 kr)		
							Kommune	Spillemidler	Private midler (idrettslag)
Flerbrukshall	[Kommunenavn]	[Anleggssted]	2018 - 2022	45x25	40 000	1 500	30 000	10 000	-
Ballplass	[Navn på velforening]		2017	50x30 m	600	20	-	300	300
Klatrevegg	[Navn på idrettslag]		2018 - 2022	150 m ²	450	30	100	150	200
Svømmehall			2018 - 2022	25m, 8 baner	70 000	3 500	55 000	15 000	-
Nærmiljøanlegg skole			2017 - 2019	600m ²	2 000	100	1 400	600	-
O-kart			2017	1km ²	300	-	-	100	200
Rehab. kunstgressbane			2019	100 x 64m	3000	250	1 000	1 000	1 000
Rehab. tursti			2018	1km	500	10	250	250	-

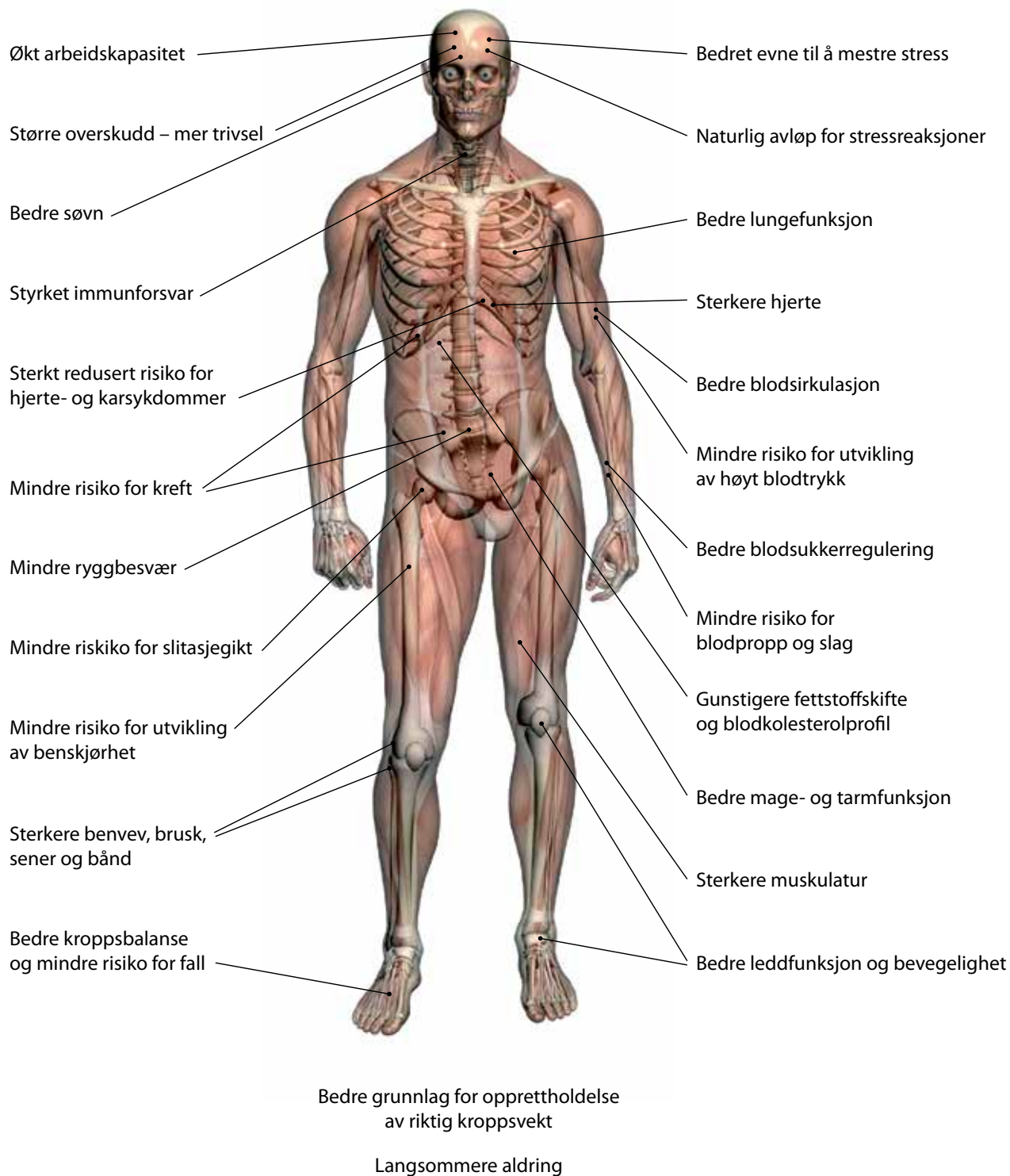
VEDLEGG 3

Eksempel på framdriftsplan for planprosessen

PLAN FOR FYSISK AKTIVITET, IDRETT OG FRILUFTSLIV

	Tidsperiode (måned)											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Forberedende arbeid	Planprogram ♦	Høring	Vedtak ♦									
	Kunnskapsstatus	Kunnskapsgrunnet / utredninger										
	Evaluerer tidligere plan	Oppstart ♦										
			Planarbeid									
			Medvirkningsprogram									
			Idrett									
				Friluftsliv								
			Overgrepene temaer: folkehelse, integrering, mangfold, UU...									
			Arealkart									
									Vedtak ♦	Høring	Vedtak ♦	
												Etterarbeid Evaluerer
												Implementering →

Regelmessig fysisk aktivitet gir:

Utgitt av:
Kulturdepartementet

Offentlige institusjoner kan bestille flere
eksemplarer fra:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Internett: www.publikasjoner.dep.no
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefon: 22 24 20 00

Publikasjonskode: V-0798 B
Design: Magnolia design as
Trykk: AS Merkur-Trykk 05/2014 - opplag 1500